

310 597J

VICENȚIU BUGARIU

(1908--1932)

FIGURI BĂNĂTENE

Cu o prefață de:

P. NEMOIANU

EDITURA AUREL BUGARIU

VICENȚIU BUGARIU
(1908—1932)

FIGURI BĂNĂTENE

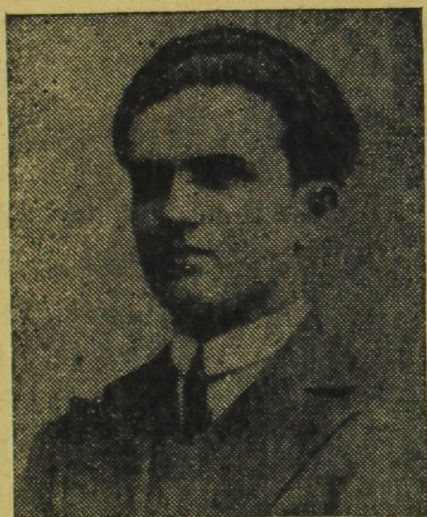
MIHAI ROȘU-MARTINOVICI
P. IORGOVICI-BRANCOVEANU
DIMITRIE ȚICHINDEAL
C. DIACONOVICI LOGA
VICENȚIU BABEȘ
ALEXANDRU MOCSONYI
ANDREI MOCSONYI

Cu o prefață de:
P. NEMOIANU

*Liv. Lazăr Soțu
colec. în 1934 în 02 în baron.
20.XII.94 Amil Bugariu*

EDITURA AUREL BUGARIU

Vicențiu Bugariu

La 29 Martie 1942 s'au împlinit zece ani dela moartea lui. Dacă ar fi avut și am fi avut norocul să trăiască, el nu ar avea acum decât 34 de ani. Astfel, Vicențiu Bugariu a avut cea mai scurtă viață dintre toți fiii proeminenți ai Banatului. Confrații lui, de bine de rău, au dus'o până în preajma vârstei de treizeci de ani, în timp ce el ne-a părăsit abia la 24 de ani, în pragul primei maturități.

Dar, pe cât de scurtă, pe atât de rodnică i-a fost această viață, deoarece Vicențiu Bugariu are o biografie ce iese cu totul din comun.

Vicențiu Bugariu s'a născut în comuna Lunga de lângă Comloșul-Mare la 4 Aprilie 1908. Studiile liceale le-a făcut la Timișoara și Arad, iar facultatea de Drept, Litere și Filosofie la București.

Vicențiu Bugariu începe să scrie, mai întâi, la TRIBUNA NOUĂ din Arad în timp ce își dădea, ca elev particular, examenul de clasa opta. De aci încolo îl vedem scriind în paginile tuturor ziarelor locale publicând: poezii, articole și studii din domeniile cele mai variate în PRIMĂVARA, ȘTIREA, UNIREA ROMÂNĂ, SOCIETATEA DE MÂINE, ANALELE BANATULUI, BULETINUL Sindicatului pentru raționalizarea exportului de animale, etc. În acelaș timp a publicat broșurile: „CĂLĂTORIA CONTELUI DEMIDOFF IN BANAT” (1930) și „BANATUL DE ALTĂ DATĂ” (1931), iar în mod postum, bunul său frate Aurel care se năzuiește să calce cu vrednicie pe aceleași urme, i-a editat volumul despre „IULIAN GROZESCU” prefătat de d-l Sever Bocu.

Acum, la zece ani dela moartea

lui, vede lumina tiparului; și lucrarea „FIGURI BĂNĂȚENE”, — publicată în coloanele „Vestului” prin 1930.

L'am cunoscut pe Vicențiu Bugariu prin anii 1929-30, când era student în București. Mă vizita aproape săptămânal, ținându-mă la curent cu ce lucra și cerându-mi, ca unuia mai bătrân, îndrumări și sfaturi.

Cu vremea m'am împrietenit de-a binelea cu acest tânăr, matur înainte de vreme, sânguincios și ambițios în sensul înalt al cuvântului. În felul acesta am ajuns să-i cunosc și împrejurările familiare, ca și grijile mari și grele în care se zbătea. De aci încolo l'am luat sub slaba mea ocrotire, năzuindu-mă a-i face în Capitala Banatului, o modestă existență, la adăpostul căreia să-și poată urma în voie îndeletnicirile intelectuale pentru care manifestase, atât de timpuriu și atât de conștient, o dragoste rar întâlnită la bănățeni.

Pornind dela ideea că „Analele Banatului sunt goale” — nu de fapte istorice ci de acelea scrise — în timpul cât a fost funcționar la Biblioteca Academiei Române el a adunat cu hărnicie de albină tot ceea ce se referea la Banat și această colec-

ție de material devine suportul întregii lui activități publicistice.

Din acest punct de vedere Vicențiu Bugariu rupe cu obiceiul înrădăcinat la noi, de a reconstitui trecutul Banatului numai pe baza izvoarelor locale, adică maghiare.

El și-a dat seama că asemenea surse nu ne pot fi de prea mare folos. de vreme ce ele nu vorbesc nimica de poporul românesc care a locuit în toate vremile Banatul, ci numai de stâlpii feudalismului, istoria întregului pământ ce aparținea odinioară Statului ungar fiind istoria proprietăților feudale, după cum recunosc și această însăși istoriografie maghiară. Acest fel de a scrie istorie este ca și cum cineva, având sarcina să descrie un masiv păduros s'ar mulțumi să se ocupe numai de codrenii cari îl păzesc.

Cu această idee călăuzitoare a pornit Vicențiu Bugariu la drumul celor câțiva ani de bogată activitate istoriografică, publicând știri și fapte istorice din Banatul de altă dată, desgropând figuri bănățene necunoscute sau date uitării și care, adunate laolaltă constituiesc un material documentar de o reală valoare istorică și literară, menite să înlănească sarcina cercetărilor viitoare.

Scriind aceste rânduri premergătoare la „Figuri Bănăţene”, editate prin jertfa materială a aceluiaş frate, îmi pare nespūs de rău că nu am la îndemână toate scrierile lui Vicenţiu Bugariu pentruca în fruntea acestor Figuri să pot aşeza însuş portretul literar al autorului, cu scurta dar pilduitoarea lui activitate şi biografie şi din care să tragă învăţăturile cuvenite generaţiunile viitoare de intelectuali bănăţeni. Nădăjduesc însă că, până la comemorarea celui de al doilea deceniu dela moartea sa, se va găsi cineva dintre bănăţeni care să toarne în litere şi Figura bănăţeană a lui Vicenţiu Bugariu.

Incheind acest scurt Cuvânt înainte, nu pot să nu relev încă o latură a caracterului şi felului de a lucra al lui Vicenţiu Bugariu.

Cântărind bogatul material publicistic cu care a înavuţit literatura bănăţeană, ca şi timpul extrem de scurt în care l'a elaborat, s'ar putea crede că, Vicenţiu Bugariu a fost un profesionist în ale scrisului, căci altfel aceasta nu ar fi fost cu putinţă. Totuşi, Vicenţiu Bugariu nu a fost un gazetar sau un scriitor de meserie. Strâmtorat de sărăcie şi de asprele griji ale celei mai nepretenţi-

oase vieți, el întotdeauna a trebuit să aibă o slujbă: la Academie, la Căile Ferate Române, la Sindicatul pentru raționalizarea exportului de animale din Timișoara unde și-a și încheiat scurta sa viață. Făcând calcule obositoare, eliberând certificate de export, solicitând vagoane, sau făcând intervenții pe la autorități, îndeletniciri mai mult decât prozaice, acestea nu l-au împiedecat nici o clipă să uite de rostul său mai înalt, ca intelectual bănățean, a cărui datorie este să contribuie cu toate facultățile sale la cunoașterea și la zidirea colțului de țară care i-a dat naștere și pe care l-a iubit.

Ceeace a făcut Vicențiu Bugariu pentru Banat a pornit din cel mai curat și cel mai adânc idealism local, muncind cu patimă în orele-i așa zise libere, — căci omului sărac nu-i este dat să aibă ore libere, — cu prețul prelungirii zilei dincolo de miez de noapte, cu sacrificiul sănătății și tinereții sale plăpânde.

În schimb însă, Vicențiu Bugariu care a trăit atât de puțin printre noi, lasă o moștenire spirituală ce va viețui întotdeauna.

București, 10 Aprilie 1942.

P. NEMOIANU

Aşa cum se prezintă această din-
tăi broşură cuprinzând „figuri bănă-
ţene”, implică câteva cuvinte lămu-
ritoare. Căci se va vedea că nu e
nici completă şi nici definitivă.
Nu e completă fiindcă nu cu-
prinde toate personalităţile de sea-
mă cari s’au distins în luptele na-
ţional-culturale din Banat, iar defini-
tivă nu poate fi fiindcă ne rezervăm
chiar nouă sarcina de a reveni mai
pe larg, încercând câte o monografie
a fiecăreia dintre figurile cuprinse
aici.

Dacă totuşi o am dat tiparului,
chiar în aceste condiţiuni, am făcut-o
cu gândul de a împlini, cu un ceas
mai de vreme, o lipsă care, datorită
ignoranţei şi nepăsării cu care ne
tratăm trecutul, pe drept ni se im-
pută nouă bănăţenilor, ori de câte
ori se drămuieşte contribuţia ce s’a
depus întru dezvoltarea culturală şi

politică a poporului românesc. Or, e timpul să răspundem odată veșnicilor imputări ce ni se fac, măcar dintr'un „orgoliu regionalist”, pe care D. Perpessicius îl justifică cu prisosință, spunând că „dacă este un orgoliu nu numai scuzabil dar de stimulat, pentru că generează fapte ce rămân și se adaugă, apoi este orgoliul regionalist, întemeiat pe cunoașterea amănunțită, istorică și spirituală, a trecutului unei așezări, unui oraș, unei provincii...”

Să i se atribuie numai acestui orgoliu generator, apariția anticipată a acestei broșuri; iar dacă din rândurile ei, cititorul va recunoaște că în câmpul luptelor pentru „neam și lege”, bănățenii au fost cel puțin tot atât de harnici și destoinici ca toți ceilalți bărbați față de care istoria a fost mai dreaptă atunci apariția ei e pe deplin îndreptățită, chiar așa incompletă cum este.

București, Septembrie 1930.

V. B.

INTRODUCERE

Înainte de a trece la schițarea figurilor care s'au distins în viața politică și culturală a poporului românesc din Banat, e necesară fixarea cadrului în care au trăit și au luptat aceste figuri. Căci se va arăta mai lămurit înțelesul adânc al străduințelor lor câtă vreme pe acestea le vom desprinde din cunoașterea împrejurărilor cari le-au determinat și întărit, iar cititorul va putea să se încredințeze astfel, că nu mică a fost contribuția bănățenilor — precum se crede îndeobște — în aceste împrejurări vitrege prin cari au trecut românii din imperiul habsburgic.

Intr'adevăr aruncând o privire retrospectivă asupra trecutului acestui colț de țară — care nici din atât de mult râvnita eliberare, pecetluită prin mărețul act al Unirii, nu s'a împărtășit pe deplin — se va vedea că i-a fost dat să treacă prin multe

încercări, iar românii bănăţeni „stă-tut-au adesea prin marginea mor-mântului lor, văzând sub picioare a-cea înfiorătoare adâncime carea a-meninţa a-i înghiţi şi a-i stinge pen-tru totdeauna din şirul popoare-lor” ¹⁾).

Datorită bogăţiilor naturale cu care l'a înzestrat Dumnezeu, Banatul a fost râvnit de către toţi şi nu l'a cruţat nimeni dintre cei cărora le-a căzut în mâini. „Câte naţii străine s'au rătăcit pe aici, toate ne-au furat şi ne-au sărăcit. Ne-a prigonit sis-temul feudal ungar, care dăruia pământul şi satele româneşti nemeşilor venetici maghiari, alcătuitori ai cla-sei istorice; ne-au luat avutul turcii cari măcar aveau scuza de ocupanţi vremelnici; ne-au robit bisericile şi indirect politiceşte sârbii — „fanario-tii Banatului” — a căror tiranie se sprijinea pe patruzeci de pergamen-te imperiale şi legi ungureşti; nu ne-a avut la inimă nici îndelungata stăpânire austriacă şi înaltul tron habsburgic, pe treptele căruia s'au depus atâtea petiţii şi s'au vărsat a-tâtea lacrimi” ²⁾).

1) N. Tincu Velea: „Istoria bisericească şi politico-naţionale” Sibiu, 1865, p. VI.

2) P. Nemoianu: „Bănatu-i fruncea” Lu-goj, 1929, pag. 8.

Până a cădea sub turci, după bătălia dela Mohaci, din anul 1526, bănașenii erau constituiți în organizații cu caracter național, numite „*districtus valachorum*”. Odată cu venirea acestora însă, în locul districtelor se înființară pașalâcuri turcești și vreme de un veac și jumătate până la înfrângerea lor de către Eugen de Savoya, în anul 1716, barbariile semilunei au îngrozit pe băștinași răvășindu-le toate așezările și pustiind pământul sortit să fie cotropit de îndelungate și crunte bătălii dintre turci și austriaci. Iar Banatul a rămas un deșert sălbăticit, plin cu ruine, cu mlaștini ocrotitoare de boli și păduri adăpostitoare de fiare. „Întinericul a învăluit țara iar neștiința și-a ridicat tronul... Cum că în astfel de împrejurări nici urmă de școală și de cultură nu s'a putut afla, dela sine se înțelege” ¹⁾.

Dar dacă eclipsa aceasta s'a spulberat destrămându-se în străfulgerările armelor, dacă puhoiul turcesc a trecut asemenea furtunii devastatoare, în urmă au rămas alte nații tot atât de străine de sufletul românilor băștinași, pe cari nimeni din cei ce se aciuiaseră printre ei, nu i-a bă-

1) I. Vuia: Școalele românești bănașene“ în sec. XVIII. Orăștie, 1896, pag. 11.

gat în seamă tocmai fiindcă ei erau cei mai legați de pământul pe care voiau să li-l răpească. Astfel noii stăpânitori, austriacii, au început prin a coloniza germani — înstărinându-i acolo cu pământurile românilor, după ce înaintea lor ademeniră pe sârbii cari „au trecut Dunărea, parte forțați de stăpânirea violentă a turcilor, parte chemați de regii ungari, respectiv împărații austriaci, cu scopul de a-și spori brațele de muncă, precum și numărul de combatanți contra turcilor. Li s'a spus sârbilor că venind pe teritoriul austro-ungar ei nu vor avea deaface nici cu turcii, nici cu feuzii; întreg pământul ce-l vor lua cu arma delu turci îl vor putea stăpâni în plină proprietate, fără să plătească vrec zeciuială, sau vreun impozit”.²⁾ Li s'au dat cu adevărat acestora privilegiile cari le-au prilejuit o stare superioară aceleia a românilor ca atare le-a îngăduit chiar o supremație față de cei din urmă. Căci pe lângă darurile cari constau din moșii, ei mai dobândiseră, implicit, dreptul de a fonda așezăminte religioase, în calitate lor de proprietari. Acest drept a consti-

²⁾ P. Nemoianu: „Sârbii și Banatul“, Craiova, 1930, pag. 24 și urm.

tuit izvorul supremației pe care o obțin din punct de vedere spiritual și de care sfârșesc prin a abuza, amenințând prin ierahia lor bisericească, însăși conștiința națională a românilor. „In Banat clerul superior sârbesc își făcea de cap, cu despotismul său exercitat asupra preoțimei și a comunităților românești, încât ți se părea că dacă cineva ar fi vărsat milioane în pungile episcopilor sârbești, aceștia nu ar fi lucrat cu mai bun rezultat spre a respinge și a depărta dela sine pe români”¹⁾.

Această soartă au îndurat-o românii vreme îndelungată. Nici nu au avut când să uite ororile turcești și au și încăput sub o îndoită stăpânire: cea politică a austriacilor și cealaltă bisericească a sârbilor, susținuți și favorizați de către cei din tîi, așa încât „națiunea politică a sârbilor a fost pururea mamă vitregă națiunei române, și trăgând sub sine nu numai biserica ci și școala, cultura tinerimei, și prin aceasta făcându-se dictatoare și în sfera literaturii române, a lucrat și lucrează în contra înaintării românilor”²⁾, iar stăpînirea austriacă în așa mă-

1) G. Barișiu: „Părți alese din Istoria Transilvaniei“, vol. 3, p. 35.

2) N. Tincu Velea: Op. cit. pag. 293.

șură ne proteguia încât pe drept cuvânt „în nici o parte a României nu se simția mai tare periclitată conștiința noastră națională decât în regiunea Banatului, unde la viața românismului rodea dintr'odată slavismul și germanismul, acela în biserică, în școală și viața socială, acesta în școală, în serviciul militar și iarăși în viața socială” ¹⁾).

Robiți astfel de străinii învrășmășiți împotriva-le, bănățenii numai datorită instinctului viguros al rasei, își păstrează și mai departe viața lor întărită în credința strămoșească și oțelită în frământări asupritoare, frământări cari nu izbutiră decât să le sporească nădejdea într'un viitor mai senin și să-i urnească, un ceas mai de vreme, din pasivitate.

Astfel în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, se întrezăresc primele manifestări doveditoare a conștiinței lor ce orbecăia prin întuneric. În școalele ce se găseau pe alocuri și în cari câte un preot mai harnic înfrunta dispozițiunile superiorilor sârbi, pentru că împreună cu câte un dascăl ce descălica munții, cum era Diaconul Loga, venit dela Tismana, să învețe pe tineri „religiunea, cetirea, și socoata”, — lim-

¹⁾ G. Barițiu: Op. cit. p. 35.

ba românească ținea piept tendinței vădite a limbei sârbești de a pătrunde în biserică și școală. În această trudită rezistență îi găsește Iosif al II-lea când inspectând provincia, raportează mamei sale, împărătesa Maria Tereza, cumcă „națiunea valahă se tratează încă tot într'un mod sclavic, de unde urmările sunt în parte puțină ei cultivare.... e și adevărat că pentru de a face altora loc dintre coloni, Românilor li s'au luat pământurile cele mai bune, satele lor li s'au srtămutat și astfel li s'au făcut mai multe apăsări, când ei sunt totuși cei mai 'vechi locuitori ai țării" ¹⁾. Deasemenea, cam în aceeaș vreme Antoniu Iankovics, guvernatorul Banatului, într'un raport înaintat împăratului, constată lipsa de învățători „crescuți în școli mai înalte" și deci lipsa de cultură a poporului românesc ²⁾.

Fată de această stare înapoiată a mulțimei, n'au întârziat să se ivească îndreptarii și astfel în timp ce oficialitatea intervenia prin legi cum era „Ratio educations", a Mariei Tereza, dispunând înființarea de școli

1) Dr. Gh. Popovici: Istoria Românilor bănățeni, Lugoj, 1904, p. 356.

2) Dr. T. Botiș: Istoria școlii normale și a inst. teol. Arad, 1922, p. 11.

naționale, bărbați luminați cum era Mihai Roșu-Martinovici care în 1779 împreună cu Țichindeal, au înjghebat un „curs de teologie și preparandie, de 6 luni, în Timișoara, nu fac decât să înlăture aceeaș stare, nizuind luminarea națiunii lor. Acțiunea lor era cu atât mai binefăcătoare, cu cât dovediră străinilor cari ne conduceau, că românii se învrednicesc de mai multă sollicitudine și că vădita lor înclinare spre progres trebuie cel puțin îngăduită dacă nu încurajată. Și rezultatul a fost, că rând pe rând tot mai multe școale s'au înființat iar în 1812, străduința le fuse încoronată prin întemeierea școalei de preparandie din Arad, care a fost evenimentul cel mai de seamă al vremii, subliniat prin cele mai entusiaste manifestări. În jurul acestui institut s'au cristalizat nobilele nizuinți ale vrednicilor dascăli bănățeni: Țichindeal, C. Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici, etc., a căror activitate rodnică, precum și străduințele cărturarilor eșiți din școala lor, inspiră această dreaptă constatare lui Petru Maior: „.....nu după lung timp, este a nădăjdui, că Bănățenii între Românii cei mai învățați se vor număra, măcar că nu au eniscopi din neamul lor”.

Se va vedea din înşiruirea faptelor acestor dascăli, în ce măsură au împlinit ei profeţia istoricului Maior, adevărat întrucât au izbutit să creeze o viaţă culturală românească în Banatul bântuit de atâtea încercări, pregătind reacţiunea de mai târziu a bărbaţilor politici, despre cari scriem în a doua jumătate a broşurei noastre, reacţiune îndreptată împotriva încercărilor insistente ale ungurilor de a ne robi politiceşte şi susţinută cu dârzenie de către mulţimea poporului luminat şi instruit de către dascălii despre care ne vom ocupa la începutul acestei lucrări.

MIHAI ROȘU-MARTINOVICI

1750—1822

În besna întunecatei vieți de asuprire a românilor bănățeni, Mihai Roșu alias Martinovici a fost cea dintâi apariție luminată și deschizătoare de drumuri noi spre progres și civilizație. Într-o vreme când poporul tânjea în ignoranță, când și limba și conștiința îi era periclitată de către lăcomia acaparatoare a sârbilor, figura lui Roșu se ivește în-târitoare de nădejdi pe frontispiciul truditei viețuiri a românilor bănățeni — fiindu-le cu adevărat „apostolul național”. Dotat cu cele mai frumoase calități, el a avut, cel dintâi, râvna de a scrie cărți românești, dovadă prin aceasta că și în limba românească se pot scrie lucruri cari până atunci în sârbește se ticluiau. Râvna sa a fost semnalul de arhanghel pentru trezirea conștiinței naționale, iar neobosita lui sânguință

de a propovădui învățături — pe cari el le prescria românește și le tâlcuia, — îl înscrie cu cinste în rândul celor cari va trebui să-i pomenim ori de câte ori — dibuind prin negura vremilor apuse — vom încerca să însemnăm cea dintâi mijire de cultură la românii din colțul acesta de țară.

Despre viața dascălului Mihai Roșu se știu puține. Vremea îndelungată câtă s'a scurs dela moartea lui, și-a îndeplinit rolu-i funest, măcinând tot ce ar fi putut constitui astăzi dovada prețioasei sale activități. Nu ne-au rămas decât mărturii de ale contemporanilor și de-ale elevilor săi. Astfel, câți-va zeloși preoți din partea locului, au însemnat tot ce au știut și auzit despre dascălul din Jadani.

Unul din scrutătorii aceștia, preotul Emilian Micu, a dat peste o autobiografie ¹⁾ a lui Roșu, în care acesta spune:... „la anul 1750, 4 Ianuarie, m'au născut pe mine Mihai”... iar mai departe: „Iară eu Mihai m'am dus la școală la un preot adecă Barbul — să-i ierte Dzeu păcatele — pe vremea aceea, iară la anul 1763 Aprilie 14 m'au dus tatăl meu Martin Roșu la Timișoara la școală,

¹⁾ I. Vuia: *Op. cit.*, pag. 108.

fiind episcop Vichentie Ioanoviciu Vidák, iar dascăl George Popovici din Ardeal, și foarte bine învățăm, după aceea la anul 1771 au murit fiul bisericii Nicoliță, în 16 Februarie, iar eu fiind în școală, preotul Chiril care slujia la Episcopul și fără voia mea ci cu sila mi-au dat cheile bisericii Timișorii și mult și mult silindu-mă, toate câte erau acolo am trebuit să le iau (învăț)". Și continuă: „Iară eu am rămas în slujba bisericii Timișorii până la 1794, Noembrie 4 și atunci am eșit la acest sat adecă Jadani, și șezând, pe încet am scris 5 cărți: fabulele lui Esop la 1790, vistieria sufletească, calea cătră mântuire, cuvântarea firească, acestea s'au scris la 1810 și la 1811 foarte înțelepte cărți românești”.

Precum se vede în cele de mai sus, Mihai Roșu s'a născut în Jadani, din părinți țărani, Martin și Stanca. După numele tatălui său, sârbii l-au numit Martinovici — sârbizundu-i astfel numele, precum le era obiceiul să facă cu oricare român mai răsărit. Tatăl lui Roșu era iobag și lucra pe la curtea episcopului din Timișoara, unde lua cu sine și pe fiul său Mihai, până când la sfatul curtenilor, se decisese să-l

înscrie în școala românească din Mehala. Fiind elev foarte sârguincios, a atras atenția episcopului care îl înscrie în școala sârbească din Timișoara, apoi la cea germană a coloniștilor și pe urmă la cea italiană care era vestită pe vremea aceea și era întemeiată de către italienii veniți odată cu germanii, dar care mai pe urmă au fost asimilați de către aceștia precum și de către maghiari.

După ce Roșu și-a însușit frumoase cunoștinți învățând limbile germană, sârbă, italiană, greacă și latină, episcopul l-a numit paracliser și cântăreț la biserica Sf. Gheorghe din Fabricul Timișorii. În timp ce funcționa pe lângă această biserică, el a ținut prelegeri de pedagogie și teologie, căci — după spusele preotului Chiril Petrovici (1789—1866), el „era cel mai mare pedagog și teolog al timpului său; de sub mîna lui au eșit cei mai vestiți bărbați ai timpului, precum Țichindeal, Lăzărescu și alți mulți preoți și învățători”. De aci. Roșu trece la biserica din Cetate, unde mai „suplinia și oficiul de scrietoriu în cancelaria episcopului”. În această calitate a sa rămâne 30 de ani, instruindu-se într’atâta — în biblioteca episcopiei — încât în scurt timp, Roșu și-a câștigat o mare fai-

mă în cercurile înalte din Timișoara, bucurându-se de multă „autoritate morală și științifică”, și fiind venerat de către toți. Acelaș preot de mai sus, cunoscându-l pe Roșu, spunea că: „el a fost unul dintre cei mai învățați, modești și exemplari bărbați ai timpului său; petrecea în post și rugăciuni și studiu, încât se făcuse modelul tuturor; nu ar fi fost întrebare pe lume, la care nu ar fi știut el răspunde...” Și mai spunea părintele Chiril cumcă Mihai Roșu „a fost și făcător de minuni. Până a trăit în concordie cu sârbii, episcopul acestora nimica nu făcea până a nu întreba pe românul nostru...” (Înțelegând prin „minuni”, sfaturile înțelepte pe care le dădea Roșu în orice împrejurare, nu vor mai părea exagerate relatările pe care popa Chiril le face coplesit de amintirea covârșitoarei personalități a dascălului din Jadani).

Că Mihai Roșu s'a învrednicit de atâta considerație, e foarte probabil, câtă vreme faima lui se lățise și printre românii din Ardeal cari — în 1816 rămânând vacant scaunul de episcop — l-au voit pe dânsul și de aceea „l-au chemat spre primirea scaunului episcopesc, că era celib, dar el a refuzat înbierea”. Intor-

cându-se dela Cărllovăț, unde a fost hirotonit, noul episcop Moga a vizitat pe Roșu la Jadani rugându-l să primească cel puțin sarcina de arhimandrit, dar modestul dascăl l-a refuzat și de data aceasta căci „cetinđ o Pravilă și aflând acolo ponderositatea chemării unui episcop, nu cu-tează a primi această sarcină”.

...Și a rămas Mihai Roșu și pe mai departe acelaș dascăl îndrăgostit de carte, acelaș apostol al tainei slovei, până în anul 1822, când și-a dat sfârșitul în mâinile Domnului a căru credință a slujit-o alături de cultura românească.

Activitatea lui Mihai Roșu a fost pe cât de bogată atât de variată, căci îl găsim hărnicindu-se la scris, pe catedră și în viața politică.

Despre activitatea sa scriitoricească, el însuși vorbește, mărturisindu-și paternitatea următoarelor scrieri:

Fabulele lui Esop; Visteria sufletească; Calea către mântuire și Cuvântarea cea firească.

Despre cea dintâi preotul George Morariu, spune că ar fi „fabulele” pe care le-a tipărit Țichindeal și motivează această afirmație prin aceea că Roșu fiind iobag nu-i era îngăduit de către regimul feudal să tipărească cărți în care se făceau aluzii

la cârmuire. Țichindeal fiind nobil, era ferit de consecințele unei cutezanțe atât de mari și de aceea i s'au încredințat lui spre tiparire. Această explicație nu poate desigur să schimbe o paternitate în de obște acceptată; cu atât mai mult cu cât se bazează pe tradițiuni orale, aflate dela un discipol al lui Roșu, Ioan Iovița, ale cărui afirmații tebuesc supuse aceluiaș considerațiuni ca și ale preotului Chiril, de mai sus.

Despre a doua scriere, visteria sufletească, recunoscută de autor se spune că ar consta dintr'un manuscris de trei tomuri. Cel dintâi tom, după moartea autorului a ajuns în mâinile strănepotului acestuia, Petru Roșu, iar cele două din urmă la preotul Ioan Demisa din Seceani, care se obligă într'un articol din Lumina dela Arad, că va da tiparului, în coloanele aceluias ziar, învățăturile morale ajunse în proprietatea sa. N'am dat decât peste următoarele relații: Că manuscrisul e intitulat „Despre lume adunate, visteria sufletească” adică învățături morale pentru toată lumea. Tomul întâi e alcătuit din 56 de învățături morale, scrise pe 38 de coale, în octavo; tomul al doilea cuprinde 51 de învățături și 36 de coale, în acelaș format.

La sfârșitul celui dintâi tom, stă scris chiar de mâna autorului: „în Jandani, 25 Aprilie 1805, de Mihailu Martinoviciu, românesce prescrise cu mâna sa la 52 de ani ai născerei lui”, iar pe tomul al doilea: „scrise la 15 Septemvrie 1806. Mihaiu Martinoviciu”.

Posesorul acestor tomuri, spune — în acelaș articol din „Lumina”, — că „manuserisele sunt scrise cu litere cirilice, mici și dese, dar legibile și cu așa diligență încât pare cetitorului că cetește un op tipărit; limbagiul încă e foarte curat încât mulți din timpul nostru îi stau departe lui îndărăt; ambele manuscrite, precum se vede din contestul lor sunt originale; nici nu trebuie să-l confunde pe cetitor pasagiul unde zice autorul „românce prescrise”, căci acesta a fost modul vorbirei din timpul acela, când la traducere se punea curat „traduse din latinie, grecie ori italianie...”

I se mai atribue lui Roșu multe alte scrieri — originale și traduse — cari, din cauza stărilor vitrege din vremea aceea, s'au irosit între picioarele stăpânirii și nepriceperea contemporanilor. Regimul feudal, prea puțin îngăduitor cu supușii săi, i-a cenzurat lucrările date spre tipărire,

— privindu-l ca pe un răzvrătit împotriva-i. Baronul Lopresti, stăpânul pământului de care era legat Roșu, l-a chemat la dânsul spre a-l dojeni, dar văzându-l nevinovăția, i-a căruit biblioteca sa bogată „cu condiția de a nu mai scrie cărți”. Această ademenire nu-l putu sustrage dela îndeltnicirea sa, ci mai vârtos îl îndeamnă la scris. Și astfel traduce cărți „depe serbie și slavonie în românie”, spre a se folosi de ele credincioșii români în bisericile cărora sârbii introduseseră deabinelea limba lor. Cutezanța aceasta nu putea rămâne fără răsplată. Asupra îndrăsnețului traducător căzu întreaga mânia răsbunătoare a sârbilor cari se îngrijiră ca nici o carte dintre acestea să nu vadă lumina tiparului, lipsind pe traducător și de slujba ce o avea pe lângă episcopie. Activitatea sa însă, nici prin aceasta n’a putut fi zădărnicită. Retras la Jadani, Roșu continuă să scrie cu aceeași râvnă.

După afirmațiile contemporanilor săi, reese că unele cărți au fost totuși tipărite. Astfel Tichindeal, în prefața „Sfaturilor înțelegerii celei sănătoase”, din 1802, p. XII, vorbind despre două cărți românești, apărute în Banat, spune despre a doua că este scrisă „prin mult făcătoriul de

bine Mihail Martinovici, tâlcuitorul Theologhii în rezidenția episcopală a Timișorii. Acest iubitoriu de folosul nației sale la anul 1776, au prefăcut Normalul despre limba serbiască în limba daco-românească, carele prin mai mare parte a Bănățului în școalele cele daco-românești înrădăcinat iaste”. Deci la anul 1784 două cărți de suflet folositoare, care le vedem tiparite cu cheltuielile sfinții sale Părintele Protopop C. Suboni, atuncia fiind parohul cetății Timișorii”. Și încheie Țichindeal Innainte Cuvântarea sa: „Și prin acesit doi învățători luminați,, cu cât mai mult îi ascultăm, cu atâta mai mult mulțumesc lui Dumnezeu, celui ce a dat nouă pre așa grădinari, care curățesc inimile noastre de pălămida neștiințe și toarnă întrânsa adevărul creștinței cei adevărate, și înrădăcinează iubire de oameni”.

Cărțile despre care vorbește Țichindeal, au fost indentificate de către părintele E. Micu și profesorul i Vuia.

E. Micu, dintre cele două cărți amintite de Țichindeal că au apărut în 1784, stabilește că cea de a doua — a lui Roșu — este următoarea:

„Intru mărirea sfintei de o ființei de viață făcătoarei și nedespărțitei

troițe. Tatălui și fiului și Sfântului Duh. S'au tipărit aciașă carte ce să zice pre scurtă arătare, întâi: Pentru Dumnezeu A doua: Pentru socotința lui Dumnezeu. Cu toată osârdia și cheltuiala sfinției sale părintelui Constantin Subonu Parohul Cetății Timișorii. Intoarsă depre limba slovenească pre limba românească la anul 1784 August 30, în Timișoara. S'au tipărit în împărăteasca cetate Viena prin boerul Iosif Kurzbek tipograful cărților iliricești".

Pe pagina a doua a acestei broșuri, stă scrisă:

„Prescurtă arătare Intâi pentru Dumnezeu ce, și cumu, și câtu iaste Dumnezeuul nostru. A doua arătare pentru socotintă lui Dumnezeu. Care o are Dumnezău cătră toată făptura sa, iară mai vârtos cătră omu pentru a lui vecinică mântuire. A treia: Pentru legea lui Dumnezeu, cătră care totu omulu iaste datoriu a-și îndrepta viața sa, ca să nu lipsească de viața vecinică.

Pusă înainte, spre folosu nu numai pruncilor, celor tineri numai și bărbaților amândurora părților dară mai osăbitu acelorui cari nu pot lesne pre largu a se îndeletnicie în învățătura cuvântării de Dumnezău".

Broșura cuprinde 142 pagini, în

octavo și are prefață semnată de Theofanu Procopovici, Arhiepiscopul Cetății din Moscva. În Bibliografia românească veche, de I. Bianu și N. Hodoș, se afirmă că acesta ar fi autorul cărții. Afirmatia însă nu exclude identificarea pe care o face păr. E. Micu, câtă vreme prin nimic nu se înlătură posibilitatea de a fi fost tradusă de către Roșu, care în acea vreme era în plină activitate.

A doua carte atribuită lui Roșu de către E. Micu, este următoarea: „Întru Mărirea Sfintei de o ființei de viață făcătoarei și nedespărțitei troițe tatălui și fiului și sfântului Duh. S'au tipărit aceste învățături creștinești foarte de folos. Scoase de pre limba grecească pre cea românească pentru folosul de obște. Sub stăpânirea întru tot prea luminatului împăratului și craimului Domnului Iosif al II. Cu blagoslovirea prea sfințitului Arhiepiscopului și Mitropolitului slavonserbescului și romanescurui popor Domnului Moise Putnic. Eară cu toată osârdia și cheltuieala sfinției sale părintelui C. Suboniu. Neuni-tei legi grecești preotului slobodului crăescului orașu Timișoarei paroh.

Tipărită în împărăția cetate Viena la Iosif nobil de Kurzbeck de

curte tipograful și vinzietoriul de cărți, în anul 1785.

În octavo mic cuprinzând 258 de pagini în afară de 6 foi dela început pe care se află scris de mână cu litere latine. „Autorul acestei cărți e Mihailu Roșu alias Martinoviciu din Jădani, profesor la despărțământul românesc la preparandia din Timișoara din anul 1777”.

Broșura cuprinde „socotele creștinești, carele privescu numai cătră adevărulu celu evanghelicescu și către credința lui Hs.” E scrisă într-o limbă ferită de barbarisme, turnată în propozițiuni scurte și clare.

Pe cealaltă carte a lui Roșu, numită de către Țichindeal, Normalul din 1776, Iuliu Vuia o identifică cu cartea intitulată: „De lipsă cărțice pentru învățătoriu a Neuniților româneștilor mai mici școale, în împărăteștile și crăeștile Țări. Partea doua... În Viena la Iosif nobil de Kurzbeck împără. și cră. de curte, a neuniților Români și a Sârbilor Tipograf și vinzătoriu de cărți, în anul 1785”.

Identificarea aceasta nu e deloc justă. Țichindeal însuși spunea că „Normalul” a fost „prefăcut despre limba sârbească în limba daco-românească” și că a apărut în anul

1776, câtă vreme broșura de mai sus a apărut cu 9 ani mai târziu și e prefăcută din limba germană, fiind chiar tipărită în două limbi: românește în stânga cititorului și nemțește în dreapta. Titlul german este „Notwendiges Handbuch für Schulmeister der walachischen nicht unirten Trivial-Schulen in den Keis. Kénigl. Erblanden. Wien bei Ioseph Fdlen ven Kurzbeck, k. k. Hofbuchhaucker Gross und Buchhändler, 1785”.

Cum că această lucrare este totuși a lui Roșu, o confirmă și d-l Onisifor Ghibu, care în introducerea unui studiu despre C. Diaconovici-Loga amintește despre Roșu spunând că este autorul celei dintâi cărți de pedagogie în limba românească și al unui mare număr de cărți de filosofie practică pentru popor.

Această operă tradusă, ce e drept din nemțește încă la 1777 și tipărită la Viena în anul 1785 sub titlul: *De lipsă cărticea*, este cea dintâi încercare de a fixa în limba noastră principiile didactice și metodice și ea a fost timp de peste trei decenii unicul îndrumător de dincoace de Carpați. Ea formează în acelaș timp începutul orientării culturii pedagogice și austriace din care

s'au adăpat apoi o serie de pedagogi bănăţeni din secolul al XIX.

Cuprinsul broşurii este însemnat în „înainte cuvântare” unde spune: „Cărticica aceasta este împărţită în două părţi şi o adăosătură. Şi în cea dintâi parte se va vorbi de dascăli şi protărimie sau averi sufleteşti (marafeturi) a lor; în cel de al doilea se va arăta chipul dării de învăţătură, în toate lucrurile ce sunt de învăţat şi în adăposătură se vor orândui chipurile spre ţinere în bună stare a rânduiei de şcoală”.

I se atribue, deasemenea, lui Roşu şi următoarea scriere:

„Florariul pentru folosul tuturor iubiţilor de învăţătură, acum întru acest mod întocmit de Paul Lăzărescu Paroh în Lipova... „Se susţine această plagiere prin confruntarea manuscrisului din 1822 al lui Roşu cu textul „Florariului” publicat în 1831 de către Lăzărescu, precum şi prin faptul că Lăzărescu e născut în Jadani unde a fost dascăl şi preot după ce la început a fost chiar elevul lui Roşu.

Complectând seria scrierilor atât de însemnate pentru vremea aceea, subliniem şi neobositul zel cu care a tradus întreg apostolul care până târziu s'a folosit în bisericile de prin

Banat, manuscrisul aflat mai târziu în care se cuprinde „istorioare și însemnări asupra schimbării timpului” precum și „Inștințarea lui Lentul proconsultul Judeii către senatul românului pentru chipul Mântuitorului” descrise cu caracter religios.

Alăturând acestei laboricioase activități beletristice a lui Roșu, precum și nepregetatei sale activități pedagogice, răvna cu care a militat el și pe terenul social și politic, se va vedea și mai lămurit cât de nelipsită va trebui să fie figura sa din orice schițare a trecutului cultural din colțul de țară bănățean. Căci înțelepciunea sa nu s'a irosit numai în întocmirea de cărți folositoare învățăturii, ci l-a îndemnat tot atât de strălucit și în luptele naționale, alături de bărbații luminați din vremurile acelea de orientări orbecăitoare prin întunecimea apăsătoare a unei vieți hărțuite.

Astfel în ziua când sârbii s'au arătat potrivnici scrierilor sale, zădărnindu-le tipărirea și popularizarea, Roșu nu numai că nu s'a resemnat, ci a pornit, de atunci, la luptă împotriva celor cari s'au arătat dușmani ai limbei în care el ticluia învățături folositoare poporului său. Pentru izbândirea acestora, el a stat în

strânsă legătură cu fruntașii poporului românesc de sub coroana habsburgică, Iorgovici, Țichindeal, Bojincă, Mihu, Maior, Șincai, Nicoară și alți. Cu Moise Nicoară mai ales, a întreținut cea mai cordială tovarășie fiindu-i chiar îndemnătorul și însuflețitorul lui”.

Unul dintre cei cari au perpetuat memoria înțeleptului dascăl din Jandani, preotul Ioan Demișa, a aflat de la un țăran care a trăit între anii 1795—1871, în comuna Seceani, cum că pe când acesta era tânăr, a dus pe Roșu și pe Nicoară, cu trăsura, la Arad unde cu ferestrele închise și lumina aprinsă, s’au sfătuit în taină trei zile necurmat, împreună cu un mare număr de preoți și învățători din părțile acelea cărora le a dictat scrisori pe care apoi le-a trimis „pe la toți românii românește simțitori, învățați și neînvățați, cu putere și cu rând, ca punând umeri la umere, să dăm năvală de a scăpa de sub jugul Sârbilor cari voesc să ne stingă nimbul nostru cel românesc, și să compunem o instanță către Impăratul Francisc în treaba aceasta.

Precum se vede harnicul pedagog nu a stat tot timpul la catedră, ci văzând pericolul amenințator pe care-l

prezintau Sârbii a pășit cu bărbăție în viața publică și acolo în mijlocul preoților și a învățătorilor a semănat cuvânt de îndemnare pornindu-i la fapte spre a pregăti cât mai de vreme emanciparea românilor de sub stăpânirea spirituală a Sârbilor.

...Și așa cu scrisul și cu vorba, cu îndemnul și cu fapta, Mihai Roșu-Martinovici a fost cel dintâi trezitor al conștiinței românilor bănățeni și cel dintâi căruia i se cuvine cu adevărat un loc de frunte în Pantheonul figurilor cari s'au distins în luptele pentru descătușarea și propășirea nației românești.

P. IORGOVICI-BRÂNCOVEANU

1764—1808

Dacă este adevărat că cultura a încetat de mult a mai fi doar un lux al popoarelor civilizate, apoi cu atât mai mult ar trebui să ne controlăm noi românii și să verificăm dacă acest atribut ne împănează mândria ori ne satisface anumite necesități vitale de popor ce se'ndeamnă pe calea progresului. Și mai ales noi bănățenii ar trebui să procedăm la clasarea atributelor și să scoatem, în sfârșit, pe acela al culturei din rândul ieftinelor veleități de oameni amatori de fanfaronadă și lăudăroșenie goală.

Calea ce trebuie urmată să n'o căutăm în tratate speciale ci să o alegem pe cea bătătorită de atâtea alte neamuri cari împărtășindu-se din potirul trecutului au frământat aluatul prezentului chezășuind limpezimea viitorului. Ceeace nu face decât să justifice rostul cuminte al unei gene-

rații și coordonarea evenimentelor distanțate. Adevăr pe care transpunându-l în domeniul istoriei literare, va da aceleași rezultate. Istoria în genere nefiind după Lamennais, decât „faptele trecutului puse în întinericul prezentului ca să lumineze viitorul”.

În ce ne privește pe noi bănașenii ar trebui să recunoaștem că fac la trecutului de abia dacă licărește în mințile celor mai mulți. Și atunci de ce ne-am mai complăce în fraze ditirambice, rezumându-ne la băjbăeli și dibuiri prin comoara trecutului nostru bogat în fapte mărețe și pilduitoare.

Mai ales că ni se spune că de acest trecut e în funcție și prezentul și viitorul...

Dacă am schițat aceste rânduri muștrătoare, am făcut-o tocmai fiindcă numele sub care le-am însemnat ne indică o personalitate a cărei activitate pe ogorul culturii naționale se confundă cu însăși viața sa de luptător înverșunat și martir al cauzei sfinte de care azi pare că ne-am bate joc. Și asta numai din ignoranță o facem. Căci nu ne cunoaștem trecutul și nici nu ne străduim să-l cunoaștem, ci ne mărginim la istovitoare frecări politice cari ne

tărăsc în vâltoarea lor pătimașă ignorând un trecut când în acest Banat existau altfel de frământări și pe alte fronturi. Ne războiam cu ungurii spre a ne păstra limba și ne hărțuiam cu sârbii spre a ne dobândi eraria bisericească. De pe aceste două fronturi vom desprinde figura apri-gului luptător care a fost Paul Iorgovici.

El s'a născut în 28 Aprilie 1764 în comuna Vărădia. Strămoșul său a fost ardelean și nu i se cunoaște numele dar se știe că pe timpul persecuțiilor calvinești a fugit în România unde înstărindu-se s'a căsătorit cu o fată din familia Brâncovenilor luându-și și el acel nume. Fiul acestuia, George, fuge din calea urgiei Turcilor în Banat și se așează în Vărădia, unde un copil al său, Marcu, ajunge mai târziu preot. Acesta spre a putea ajunge protopop, — la propunerea sârbilor cari uzau de această desnaționalizare a numelui — și-a schimbat numele de Brâncoveanu în acela de Iorgovici.

Popa Marcu a avut trei copii: Paul, Petru și Ioan. Dintre aceștia Petru a ajuns preot în Oravița. După ce toți trei copii au învățat carte românească dela un învățător din țara românească — nefiind pe atunci școale

pentru români în Banat — Paul Iorgovici continuă școala primară la Vârșeț iar gimnaziul la Seghedin. Studiază dreptul maghiar la Budapesta de unde luându-și doctoratul se duce la Viena spre a studia și dreptul austriac. Dela Viena, îndemnat de prieteni și după exemplul creat de corifeii școalei "latiniste", se duce la Roma unde fiind ortodox nu i a fost ușor să pătrundă în școale și biblioteci. Reușește totuși ca în decurs de trei ani cât stă în Roma, să învețe limba italiană și să studieze prin biblioteci „documente și inscripții privitoare la istoria și limba română”. De acolo pleacă la Paris unde stă doi ani învățând și studiind limba franceză. Este martor ocular al revoluției din 1793 precum și al ghilotinării împăratului Ludovic al XVI-lea. Nici la Paris firea sa neastâmpărată nu-l lasă să întârzie ci pleacă mai departe dornic să vadă și să studieze toate. Ajunge astfel la Londra unde dă lecții studenților, isbutește să stea un an și să învețe și limba engleză. La rugămintea părinților săi cari nu-l puteau ști atât de înstrăinat, Paul Iorgovici revine la Viena unde este numit „cancelist” și apoi „conciplist la guvern”. Episcopul Șacabent din Vârșeț a-

flând despre Paul Iorgovici îl cheamă la ei numindu-l avocat consistorial. Aici începe activitatea lui Iorgovici în domeniul culturii românești. Din tot ce a cules și adunat pe unde a umblat, Iorgovici începe să scrie, să redacteze. Astfel la 1799 tipărește în Buda **„Observațiile de limba română”** singura carte, de altfel, care ne-a rămas dela el. A mai lucrat un **glosar** în patru limbi: română, germană, latină și franceză și a început traducerea documentelor dela Roma. Activitatea lui febrilă trezește printre adversari o ură înverșunată. Sârbii mai ales, îl persecută pe față învinovățindu-l că în cartea pe care a tipărit-o la Buda, cu litere latine, întrebuintează „Slove păgâne din Roma”; iar ungurul Zsiday îl înfruntă acuzându-l că prin scrierea sa **„va deștepta în români conștiința națională și atunci românii vor pretinde drepturi naționale”**.

Prietenii îl descurajară și ei slătuindu-l să renunțe la scris, dar Iorgovici le răspunse: -- „nu pot, căci ardoarea ce nutrește în sânul meu pentru prosperarea națiunii mele mă îndeamnă neconținut să întrebuintez toate puterile mele întru realizarea acestei dorinți”.

Iar cu altă ocazie: — „De nu vor

place fraților români de acum scrierile mele, sper că între urmașii noștri se vor afla și de aceia căroră le va place aceia ce este a limbei și al națiunii noastre”.

Față de dârjenia și perseverența sa, autoritățile sesizate de către dușmanii neamului românesc îl destituiră pe Iorgovici și-l arestară. Iar în timp ce el zăcea în închisoarea comitatului, toate manuscrisele și lucrările sale au fost arse — după cum mărturisește însuși nepotul său Iosif Iorgovici care pe atunci fiind școlari în Vârșeț a asistat la aceia devastare barbară văzând „ruperea și răpirea unor opuri ale lui în manuscript, a glosarului dela litera M și Anticelor Romane”.

Și după ce i-au distrus ce avea mai scump, dovedindu-se că acuzațiile erau neîntemeiate, i-au redat libertatea. S’a reîntors atunci la Timișoara unde s’a ocupat cu avocatura, dar după scurt timp a fost rechemat la Vârșeț și la îndemnul unor prieteni ocupă acolo o catedră de profesor la gimnaziul din localitate. La Vârșeț își reia activitatea literară, începe a-și reface materialul devastat și continua glosarul din care deasemenea i-a fost distrusă o bună parte. Dar nici de astădată nu ajunge să

sfârșească vre-una din lucrări deoa-rece este numit inspector peste școa-lele din granița militară, post pe ca-re n'a mai ajuns să și-l ocupe, deoa-rece muri subit la 21 Martie 1808.

Despre moartea sa întâmplată în-tr'un chip misterios se spune că ar fi provenit din otrăvire. Intr'ade-văr din declarațiile aceluiaș nepot al scriitorului — Iosif Iorgovici — ree-se că făcându-i-se rău a chemat pe doctorul Kleinhapel, iar după ce aces-ta i-a dat un medicament Paul Iorgo-vici a simțit niște dureri după cari în chinuri îngrozitoare a murit... „o moarte ca al lui Țichindeal și-a alto-ra mai mulți în lume...” răpuși în acest chip mișelesc după ce în alt fel n'au putut fi clintiți dela datoria pe care și-o îndeplineau cu sfințenie fa-ță de neamul românesc oropsit și obidit.

Trupul lui Paul Iorgovici a fost în-mormântat în cripta din curtea bise-ricii catedrale din Vârșeț

Numai din înșirarea fugară a fap-telor și întâmplărilor vieții lui Paul Iorgovici, reese în toată măreția sa personalitatea integră a unui neobo-sit scriitor și luptător care cutree-rând școalele și bibliotecile Europei, se adăpa din izvoarele culturii occi-dentale spre a-și forma cunoștiințe

termeinice ca la reîntoarcerea în Banat să își dea tributul de muncă pentru luminarea nației românești. Cu acest gând a scris el ale sale „Observații de limbă rumânească prin Paul Iorgovici făcute”, în Buda, 1799 s’au tipărit la Crăiasca Universității Tipografie. Format octav 16 pagini numerotate roman 92 numerotate arab. Cartea cuprinde 3 secțiuni: I. Observații de limba românească (pag. 1 linie 33). II. Exemplurile (pag. 34 linie 80) și III. Reflecții despre staré Românilor (pag. 81 linie 93). Această din urmă secțiune interesează și astăzi pe aceia care vor să-și facă o idee despre starea Românilor din vremea lui Iorgovici.

Având noi în vedere tot această din urmă „secțiune” cităm îndemnul lui Eliade Rădulescu: „Cetiți tinerilor, pe Paul Iorgovici, Petru Maior, Țichindeal, Sincai și veți învăța într’ânșii și limba voastră și ceeace au fost strămoșii voștri și ceeace veți putea fi de veți urma învățăturile lor”.

În cele două secțiuni dela început Iorgovici, ca și ceilalți contemporani ai săi se ocupă cu purificarea limbei, condus de principiul că limba română ar putea deveni limbă cultă dacă și-ar putea îmbogăți cuprinsul noțiunilor. Pentru aceasta el propune

crearea de cuvinte noi prin derivare dela rădăcina cuvintelor existente în forma lor neaoșă, admițând totuși neologismele.

I se mai atribue lui Iorgovici și următoarele lucrări:

1. Scurtă istorie a Românilor Dacia.

2. Descrierea celor mai făimoși împărați, filosofi și bărbați ai antichității.

3. Bucovana, etc.

Aceste însă nu se mai găsesc.

VINCENȚIU BUGARIU

3

Bibliografia: „septurariu rumînesc” de Arune Pumnul Tom. IV partea 2 pag. 3/1865. „Familia” an. VI și XVI/1870 și 1880). G. Missail în ziarul „Traian” din 20 Iulie 1869, notiță biografică despre P. Iorgovici. Heliade: curier de ambe sexe. Perio-
dul II.

evenimente vitrege cari s'au împă-
mântenit stăruior în colțul de țară
bănățean. Căci, cu adevărat — abia
după izgonirea definitivă a Turcilor
de pe aceste meleaguri bănățene și
odată cu cele dinăi tresăriri ale
dreptului omului din jugul strivitor
al despotismului — putem sublinia
și la noi evidente încercări de reven-
dicare a celor mai umile drepturi pe
care le meritam între națiunile con-
locuitoare față de cari aveam un as-
cedent.

Datorită împrejurărilor lupta pen-
tru aceste revendicări drepte s'a por-
nit pe terenul cultural. Era și cel
mai nimerit. Căci spre a putea rezis-
ta acaparatorilor nesățioși cari ne
pândeau — la nord ungurii și la sud
sârbii — trebuia întâi de toate să
avem o conștiință a forțelor noastre
vitale. Și această conștiință numai
prin cultură o puteam dobândi. Lu-
cru pe care l'a înțeles Paul Iorgo-
vici și l'a continuat Dimitrie Țichin-
deal despre care Eliade spunea: „în-
tre bărbați ce au slujit nației româ-
nești ei s'au jertfit pe sine și folo-
sului obștesc, precum: Iorgovici, Pe-
tru Maior, Sincai și alții, a fost Ți-
chindeal unul dintre cei mai însem-
nați“.

Despre nașterea lui Țichindeal nu

ne-au rămas date precise. Se afirmă în deobște că s'ar fi născut pe la 1755 în Becicherecul-Mic, că a studiat teologia în Timișoara — după ce ocupase postul de învățător (1794—1802) în Beregsău, Belinț și Becicherecul-Mic — iar după 1805, an în care a îndeplinit serviciul de preot militar, ocupă postul de paroh în care rămâne până la moarte, suplinind fiind în timpul cât a funcționat ca profesor la Preparandia din Arad. Încă din timpul dăscăliei Țichindeal dovedea o deosebită înțelegere a pulsului opiniei publice și a stărilor precare în cari băjbăia poporul oropsit și ignorat. În consecință își alege cele mai sigure căi spre a ajunge la realizarea celor mai arzătoare probleme vitale ale nației sale. Astfel îl vedem întâi „sol împăcitor al românilor deosebiți după religie“ scriind: ... ce dulceață și fericire ar fi a vedea așa mare număr de români că se iubesc ca frații și se omenească“, iar într'altă parte: „să fim noi românii una, să ne iubim ca frații, nu e aici grec sau latin, unit sau neunit“.

Ca preot infruntă bigotismul și superstiția cari bântuiau în sânul poporului românesc, spunând: „sfânta preoție nu stă nici în haine lungi nici

în bărbi lungi“. Prin aceste sfaturi înțelepte, Țichindeal pregătea educația poporului pe care îl păstorea, spre a fi gata să înfrunte tentațiile sârbilor cari se împământeniră în strămoșească glie românească cu veleități acaparatoare. Se urmăria de către aceștia desnaționalizarea românilor prin intermediul bisericii. Se numiau în acest scop, preoți de sârbi chiar în comune curat românești, se confiscau averile mănăstirești precum și fondurile bisericilor românești. Mitropolitul dela Carlovăț era un adevărat despot, iar episcopii așisderea.

Țichindeal cunoscând această stare de lucru își propune să activeze din toate puterile împotriva pericolului amenințător. Își propune în acest scop să lupte cu arma cea mai eficace: *condeiul*. Deaceea toate discursurile și scrierile sale le potrivește situațiunei politice sociale și bisericesti ale poporului căruia i se adresează. Prin literatură caută să-și răspândească principiile sale care l'au făcut cu adevărat „*conducătorul mișcărilor pentru deșteptarea națională și pentru ridicarea neamului*“. Astfel în scurt timp dă la lumină o serie de scrieri, toate ținând acelaș scop: luminarea poporului și educa-

rea lui. Cartea care izbutește în cel mai înalt grad să atingă acest scop: „filozoficești și politicești prin fabule, moralnice, învățături. Acuma întâiaoară culese și întru acest chip pre limba Românească întocmite de Dumitrie Țichindeal...” S’a tipărit în Buda 1814 și cuprinde 4 foi și 484 pagini. Aceste fabule au corespuns cu atât mai mult stărilor de atunci cu cât prin ele Țichindeal „s’a ocupat de chestiunile cari agitau atunci societatea și națiunea română, a destăinuit o sumedenie de dureri ale poporului românesc, a propovăduit respectarea națională, combătând desbinarea și îndemnând pe frați la iubire, stăruind a stârni în toți râvna de lucru, invocând descendența noastră latină și inspirând tuturora credința neclintită a triumfului în viitor”. După cum spunea el însuși în aceste fabule ale sale: „dschide-voiu în pilde gura mea și voiu arăta cele ascunse” iar în alt loc: „A se rușina de neamul său aciea e dreaptă prostie!” și iarăși „minte! Mărită nație daco-romană în Banat în Țara Românească, în Moldova, Transilvania în Țara Ungurească, mintea! când te vei lumina cu învățătura și cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pământ”.

De fapt și-ar putea închipui oricine însemnătatea pe care o prezentau fabulele lui Țichindeal după ce citind scânteerile de mai sus va mai afla și aprecierile pe care G. Sion le făcea în discursul de recepțiune rostit în 1870 la Academia Română:

„Cichindelu a fost magazia cea mai mare din care s'a nutrit o generațiune întreagă de preoți, de scriitori“ și că prin faptele sale Țichindeal făcuse: „Apostolatul filozofiei morale și a deșteptări naționale cu destul succes...”

Spre a completa seria scrierilor lui Țichindeal vom cita în mod cronologic:

1. Sfaturile a înțelejeri cei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite. Iară acumia întâia dată întoarse de pe limba Sârbească și într'u acest chip în limba Daco-Românească așezate (D. Țichindeal). In Buda, 1802. In octav de XVI. 154 pagini.

2 Adunare de lucruri moralicești, de folos și spre veselie prin Dositei Obradovici întocmită. Iar acumia în limba Daco Românească traduse prin părintele Dimitrie Țichindéll. Parohul Becicherecul-mic. Partea întâiu. Bud., 1808. în octav, pag. 12+104.

3. Epitumul sau scurte arătări pen-

tru Sânta Biserică.. Prin Părintele Dimitrie Țichindell Parohul Becicherecului-mic traduse. In Buda, 1808. In format octav, 8 foi și 80 pagini.

4. Arătare despre starea Sholasti-neelor Instituturi ale nației românești, sârbești și grecești. Buda, 1813 In format octav 62 pagini.

In afară de aceste scrieri Țichindeal a mai avut altele în manuscris, despre care pomenește însuși în precuvântarea Spitomului" său dar cari s'au pierdut și anume:

5. Teologia dogmatică și pastorală.

6. Istoria bisericească...

7. Istoria naturală.

8. Predice originale.

9. Hristianismul cum este cum ar trebui și ar putea să fie după Glasul Evangheliei.

Cunoscând împrejurările politice precum și starea vitregă în care se găsea poporul românesc în acea vreme, când au apărut scrierile notate mai sus, vom înțelege cu adevărat importanța pe care o prezentau ele întru deșteptarea neamului.

Valoarea intrinsecă a acestor scri-sori este cu atât mai mare cu cât apariția lor coincide cu o vreme când limba românească cultă de abia se înfiripa, sbătându-se între curențe

mai mult sau mai puțin mântuitoare. Doar cea bisericească dacă izbutise să se formeze într'u câțva. E ușor de înțeles deci, câtă greutate de exprimare întâmpinau cei cari se îndemneau la scris, după ce educația și-au făcut-o în limbi străine. Barbarismele stâlceau înțelesul în suficientă măsură ca o carte să nu fie pricepută de către acei cu mai puține cunoștințe. Din acest punct de vedere limba lui Țichindeal a fost corectă și românească, fapt pe care-l confirmă și Eliade spunând: „Fabulele lui Țichindeal pot fi pentru români tablele legii aduse în pustie”.

Dacă nu adăugăm acestui merit al cărților lui Țichindeal și măsura în care el cunoștea pulsul opiniei publice precum și nevoile nației sale vom recunoaște cu atât mai mult covârșitorul rol pe care l'a avut opera sa.

Schițarea fugară a îndeletnicirii beletristice a lui Țichindeal ne ușurează înțelegerea activității sale pe tărâmul cultural în care a militat cu râvnă impresionantă. Dela înălțimea amvonului prin predici înălțătoare a îndemnat mereu pe toți cei cari îi ascultau cuvântul spre fapte rodnice și muncă întăritoare. De pe catedră Țichindeal propovăduia cu toată căl-

dura sufletului, luminarea poporului. Căci el a înțeles deplin rolul pe care-l are cultura în dezvoltarea unui popor. Ca atare el a dat o deosebită importanță școalei. Cu câtă amărăciune scria el în a sa: „Arătare despre starea acestora noue introduse scolasticesti instituturi ale nației românești, sârbești și grecești“.

La pag. 19: „De voești să ști în sat unde e școala? nu întreba pe nimeni, ci du-te, apoi vei afla o casă nu departe de biserică, desgrădită, descoperită, cu fereștrile sparte și cu hârtie lipită, — să ști că aceia e școala“. Iar despre învățătorii din aceia vreme scrie în aceeași carte la pagina 6: „Și pentru aceea tinerimea noastră întru învățăturile cele de lipsă spre buna educație nu prea mult face, și starea cea bună a poporului prin aceasta pătimește, de unde și învățătorii s'au crescătorii pruncilor până întru atâta urăciune pe la noi au ajuns, cât prea multe locuri numai mult, fără numai ca pre crâsnicul sau sfântul bisericii îi socotesc“.

Aceasta frază a sa ne arată clar care era instrucțiunea poporală din Banat și părțile limitrofe explicându-ne totodată inițiativa pornită de oamenii mai de seamă ai ținutului

printre cari se număra și Țichindeal — pentru înființarea unei școale pedagogice care să pregătească pe învățătorii meniți a ridica nivelul cultural al poporului. Inițiativa a fost încununată de succes deoarece în 1811 Francisc I încuviință înființarea școalei pedadodice cu 3 cursuri de câte 5 luni cu 3 profesori și un catihet: Cei 3 profesori au fost: Constantin Diaconovici Loga, Ion Mihutiș și Iosif Iorgovici, iar catihet a fost Țichindeal.

Pentru a cunoaște importanța acestui instituit, arătăm mai jos entuziasmul cu care a fost primită vestea înființării lui:

Episcopul Paul Avacumovici spunea: — „Astăzi se încep școalele preparanzilor, astăzi este ziua de prăsnuire a neamului nostru, pentru că astăzi începutul închipuirii, norocirii și fericirii norocului și iubiților următorilor noștri se începe“.

Țichindeal scrie:

Multe veacuri au trecut
Și încă așa școală, românii n'au avut.
De aici vor eși oameni slăviți,
Cu bune năravuri împodobiiți

iar mai departe:

De un Seminarium încă trebui gândit
Și pre lângă el și un mare Convict

Ba și de o Academie
Care trebuie să și fie

și încheie astfel:

Vezi așa, române, frate,
Mâncă și d'aceste bucate,
De care și alte noroade s'au săturat
Și tare s'au luminat.

(Op. cit. p. 55—57).

De acuma „cultura“ atributul atât de necesar dezvoltării poporului din acele părți, își găsise un leagăn. Aradul devine Blajul ținuturilor bănațene și ungurene de unde 212 tineri se înscriu în școala menită să pregătească pe învățătorii luminători ai satelor.

Dar pe lângă această însemnătate a școlii se mai adaugă și faptul că în jurul ei se frământă de acum toată acțiunea și încercările de salvarea poporului. Profesorii acestui institut — dintre cari trei bănațeni — sunt și cei mai harnici militanți ai revendicărilor drepte pe care nația românească le făcea atât pe tărâmul bisericesc cât și pe cel național.

Bănațeanul Nicolae Tincu - Velea scrie în a sa „istorie bisericească politico-națională a românilor de pres-te totul“ (Sibiu 1865) la pag. 300:

„Se istoricește din acele timpuri cum că poporul și clerul român din

Ungaria și Banat în anul 1812 a format un comitet compus din cei 4 protopopi care comitet a purces a cere dela guvern să fie eliberată biserica română de usurpațiunile mitropoliei sârbești“.

Această acțiune a românilor nu putea să lase indiferenți pe privilegiatii sârbi cari dețineau puteri despotice. De aceea sârbii porniră împotriva inițiatorilor o adevărată prigoană. Țichindeal a fost printre cei dintâiu împotriva cărora s'a revărsat furia sârbească. Prilejul se ivi curând după apariția fabulelor (1813) când îl învinovățiră că urmărește învrăjbirea românilor și despărțirea lor de către sârbi. Il suspendară astfel din postul de catihet pe care-l ocupa și îi confiscară cartea. Plin de amărăciune scrie Țichindeal episcopului Vulcan dela Oradea, cu care de altfel întreținuse un contact permanent: „nu vor sârbii să se lumineze Românii și ei socotesc că de nu voi fi eu în școală, mai lesne au o vor sârbi, au înstrăina“.

Hărțuit mereu de neertătorii săi dușmani, Țichindeal revine în comuna natală Becicherecul-mic unde își reocupă slujba sa de preot continuând să propovăduiască cuvânt lu-

minat și înălțător din altarul bisericii pe care o dorea eliberată.

După cinci ani, în 1819 după ce zăcuse într'un spital din Timișoara Țichindeal își dădu sufletul răpus de mișelia vrăjmașilor împotriva căro-ra lupta a fost continuată de către alți dascăli tot așa de harnici și de luminați.

BIBLIOGRAFIE.

Lepturariu rumînesc de Arone Pumnul,
Tom. IV. p. 53.

Curierul rumînesc No. 9 din 19 Ianuarie
1939.

Familia No. 1 din 1866.

Dimitrie Cichindeal, discurs de recepțiune
de Iosif Vulcan, Analele Academiei
Române, Seria II, Tom. IV.

Despre fabule în genere și în special des-
pre Cichindeal de V. A. Urechea 1866.

Alexandru Donici, discurs de recepțiune
de G. Sion. Analele Societății Acade-
mice Române 1870 Tom. III.

Dicționarul contemporanilor de D. R. Ro-
setti Buc. 1898.

Istoria culturii naționale de V. A. Urechea
Buc. 1892—94.

C. DIACONOVICI-LOGĂ

1770—1850

Înşiruirea măreţelor fapte ale trecutului nostru cultural, vom desprinde din paginile istoriei de aur a luptelor dârze care s'au desfăşurat aici în Banat „pentru neam şi lege”, figura harnicului şi înţeleptului dascăl bănăţean, Constantin Diaconovici-Loga.

Activitatea acestui priceput pedagog şi scriitor, apropiindu-l de ceilalţi doi corifei: Paul Iorgovici şi Dimitrie Ţichindea!, — ilustrează cu atât mai mult frământările şi strădaniile care au contribuit la închegarea acciui înălţător capitol din istoria culturii naţionale a românilor din părţile supuse străinilor înrăiţi şi învrăşmăşiţi împotriva a tot ce nu era de neamul lor.

Viaţa lui C. Diaconovici-Loga, e împletită cu cele mai rodnice realizări şi e închinată aceleiaş sfinte cauze, în serviciul căreia şi-au irosit

zilele și contemporanii săi amintiți mai sus. Insemnând datele mai importante ale acestei vieți de sârg și străduință, se va vedea în ce măsură își are locul între aceste „figuri”, dascălul care adaugă un inel de preț în lanțul înfăptuirilor pe ogorul culturii românești din Banat.

Constantin Diaconovici-Loga s'a născut la 1 Noembrie 1770, în Caransebeș. Originea sa se cunoaște de pe la începutul secolului al XVIII când, la 1737 Diaconul Vasile Loga, din Tismana se așează, împreună cu încă 50 de familii de români, la Sredîștea-mare, lângă Vârșeț. Despre acest diacon istoricul bănățean N. Tincu Velez, spune că ar fi fost cărturar și zugrav: „El a propus în școală pe lângă mai multe științe și măiestria zugrăviei. Din școala lui au eșit iară luni cărturari și zuvravi: feciorul său Georgiu, un vârșețean Raicu și oarecare Petruț din Timișoara”, și adaugă: dintre învățăceii Diaconului Loga au urmat aici ca dascăli și au învățat pe prunci românește și sârbește până către capătul veacului al XVIII”.

Doi dintre urmașii Diaconului Vasile, Georgiu și Eustațiu sunt pomeniți a fi fost preoți în comuna natală, Sredîștea-mare. Cel mai de seamă

urmaş al cărturarului de mare faimă, a fost însă dascălul tot atât de vestit C. Diaconovici-Loga, asupra numelui căruia sârbii şi-au exercitat puterea sârbizându-l.

Acesta din urmă izbuteşte cu adevărat să „înveţe pe prunci” contribuind din răputeri la renaşterea scoalei româneşti din Banat.

După ce şi-a făcut studiile gimnaziale în Lugoj, stuđiază dreptul în Pesta. Vocaţia pe care o avea, pentru dascălie, ajutată de dragostea de neam, îl îndeamnă încă de pe când era student, să lupte pentru a readuce la cunoştinţa lor, naţională, pe ţânţarii, după cum erau porecliţi românii grecizaţi, din Budapesta, reuşind să introducă limba română în biserica gr.-ort. din Pesta, unde fu cel dintâi învăţător şi cantor.

Iniţiindu-se la Arad preparandă, C. Diaconovici-Loga este numit profesor împreună cu Dimitrie Ţichindeal, Iosif Iorgovici şi Ion Mihutiu, propunând gramatică şi stil, precum şi pedagogie şi metodică, după cum singur spune în al său Epistolar la pag. 381: „In şcoala aceasta preparandă din Arad care la anul 1812 în 3 Noembrie s'a deschis, au cel dintâiu ca profesor am intrat şi

aici 18 ani am predat învățăturile aceste următoare precum: 1. Gramatica română și sârbă, căci învață și unii din sârbii din Banat. 2. Stilul spre întocmirea scrisorilor precum stau în epistolarul acesta. 3. Cântarea bisericeii cu tipicul”.

Activitatea pe care o desfășoară la această școală, alături de colegii săi, era pe cât de rodnică pentru români, pe atât de suspectată și dușmănită de către străinii cari se întreceau de a ne stăpânii: ungurii și sârbii. Astfel mitropolitul Stratemirovici din Carlovăț scriind cancelarului aulic Iosif Erdödy. „Pe acel cunoscut catehel Cichindeal și la docintele aceleiași școale Diaconovici cari excită naționalismul valach...“, nu face decât să evidențieze principiul de care erau conduși vrednicii profesori bănațeni.

Dârjenia cu care perseverau ei în lupta pentru nația românească reese și din următoarele cuvinte ale lui Țichindeal: „Deci, precum eu așa ceilalți profesori stăm gata ori să resingurim (să ne resemnăm!? N. A.), ori să ne prindem cu Nestorovici, că altminterlea nu vom să fim instrument stricăciunii Românilor”.

Cu această înțelegere a misiunii pe care o avea pentru propășirea ro-

mânilor, a continuat C. Diaconovici Loga să propovăduiască cuvânt de înțelepciune de pe catedra școalei din Arad până la 1831, când fu numit director al școalelor românești din regimentul romano-banatic. De-aici începe o nouă fază a activității lui Diaconovici. De unde până acum a luptat alături de ceilalți profesori pentru luminarea masselor precum și pentru desrobirea bisericii românești gr. ort. de sub ierarhia sârbească, de-acum cărturarul bănățean pornește la grea încercare, străduindu-se din răspuțeri să ducă aceeași sămânță în pământul provinciei sale.

Și rolul nu întârzie să-și reverse binefacerile căci iată ce aflăm în cartea citată mai sus: „...am socotit și am făcut un plan spre întocmirea școalelor preparande și aicea pentru luminarea învățătorilor militărești, care plan și cerere a mea înaltul consiliu ostășesc de curte, cu părintesc braț primindu-l școala preparandă națională din Caransebeș în 12 Februarie 1832 în al 40-lea an al împărației lui Francisc I, împărat al Austriei introdusă, prin următoarele rezoluții a o întări bine a voit;, iar mai jos:precum prin rezoluția cea purcească din 10 Octombrie 1833 cu care rescript și decretul colandator

ni s'a trimis, adică s'a lăudat sporiul întru învățături; care s'a făcut întru această școală preparandă”.

Activitatea desfășurată de către acest dascăl al neamului, în școala pe caare a întemeiat-o și i-a fost și director și profesor, o vom bănuia citindu-i aceste rânduri: „...întru această școală preparandă de miliție, numai eu singur le propun Românilor și Sârbilor în amândouă limbile; aceasta fac din dorul carele am către luminarea neamului pentru bunăstarea patriei”.

Acelaș dor „către luminarea neamului fiind un permanent stimulent, l-a îndemnat să pregătească pe învățători cât mai bine, spre a putea, la rândul lor, să fie buni conducători și deșteptători ai poporului. Astfel a înființat un curs suplimentar numit „Normă” care dura 6 săptămâni, în timpul vacanței, când învățătorii erau obligați să frecventeze spre a-și îmbogăți cunoștințele. C. Diaconovici-Loga, cunoscător al principiilor de educație pe care celebrul pedagog Pestalozzi le răspândea cu succes în Germania reușește să desvolte și să întetina răvna de a se împărtăși din slova cărții. Mereu neobosit el se srtăduia să împrăștiie cât mai mult și cât mai departe, rodul cu-

noștințelor sale, scriind în acest scop cărți prin care fie că erau hărăzite școalelor, fie că erau scrise pentru marele public — aceeași țință o urmărea: luminarea românilor.

Înșirăm aici — cronologicește — scrierile sale de seamă, însemnând dela început, aceeaș preocupare, pe care am mai subliniat-o într'altă parte și pe care o aveau toți cărturarii din vremea aceea: de-a contribui pe cât le stă în putință la purificarea limbii și la stabilirea de reguli pentru a se putea forma astfel limba românească cultă și unitară. În acest scop a scris C. Diaconovici Loga cele două dintâi lucrări ale sale, precum și spre a servi învățăceilor săi a căror profesor de gramatică și „conțept” era:

1. Ortografia sau Drépta scrisoare. Buda, 1818.

2. Gramatica românească. Buda 1822.

3. Otoich și tipicon cu catavasier. Buda, 1826.

4. Viața Domnului nostru Iisus Cristos, Mântuitorul lumii, cu 12 ilustrațiuni. Buda, 1831.

5. Tâlcuirea evanghelilor în duminicile învierii și și ale sărbătorilor, Buda, 1835.

6. Epistolariu românesc. Buda, 1841.

7. Istoria bibliei a vechiului și a noului testament, cu învățături ale moralității creștinești.

În afară de aceste cărți care au fost în vremea aceea de neprețuit folos — cele bisericești servind cântăreților din stranele bisericilor, până în timpurile noastre. C. Diaconovici Loga a mai lăsat un manuscris de 160 de coale cuprinzând: „Istoria Românilor dela zidirea Romei până la înjugarea Tarigradului de Turcu sau până la anul 1543”.

Deasemenea, din însuși mărturișirile lui Diaconovici care scrie într'al său Epistolar: „Pentru organizația școlărilor naționale am întocmit cărți noi” și că „s'au primit manuscriptele mele”, reiese că a scris și cărți didactice cari nu se știe însă dacă au apărut și dacă au mai rămas vreuna.

Cele cari au rămas ne dau pe dreaptă și deplină măsură a importanței pe care a prezentat-o C. Diaconovici-Loga în publicistica bănățeană, înfățișându-ni-l ca pe un talent cărturar și scriitor de talent.

Iosif Vulcan ne spune într'al său discurs de recepție rostit în 1892 la Academia Română, vorbind despre profesorii din Arad, că Diaconovici-

Loga ca autor era superior lui Țichindeal, având un stil mai limpede și mai literar.

Un fragment din capitolul: „Despre organizația școalelor preparande din districtul milităresc” din acelaș Epistolar al său, Diaconovici scrie: „...precum au fost până acum fieștecare îndestulat și cu celelalte cărți ale mele date la lumină, adică: cu cartea Octoii și tipicul bisericesc; cu viața lui Cristos, cu cartea tâlcul Evangheliilor, aceste cărți s’au purtat și prin Ardeal prin țara românească și prin Moldova, apoi cu deplină îndestulare le-au primit, că eu lucru pentru luminarea tuturor românilor ori unde se află sub soare”.

Aceasta ne dovedește că cu adevărat scrierile lui C. Diaconovici-Loga au fost de-o valoare incontestabilă, de vreme ce erau răspândite într-atâta. Și ne mai arată și gradul la care a ajuns autorul, în ce privește conștiința națională, menționând râvna cu care el lucrează pentru cultivarea tuturor românilor, din orice țară, înțelegând astfel că cultura este cel mai bun mijloc de a contribui la înfrățirea celor atât de împrăștiați de soartă.

Este și aceasta o notă care arată înțelepciunea conducătorilor popo-

rului, precum și eficacitatea strădăniei lor.

De acest principiu fiind condus mai ales C. Diaconovici-Loga, e ușor de înțeles, câtă însemnătate a avut pentru românii din Banat activitatea neîntreruptă pe care a depus-o în numele aceleiaș culturi și în calitate de director al școalelor grănicerești până la moartea sa întâmplată în ziua de 12 Noembrie 1850.

VICENȚIU BABEȘ

1821—1907

Pentru deplina ilustrare a capitolului plin de învățăminte din istoria deșteptării culturale și politice a Banatului, vom scrie despre un încercat și neobosit cărturar și om politic din a două jumătate a veacului trecut. Evocând personalitatea sa vom încerca să scoatem în relief un intelectual oțelit în lupte politice cari nu ținteau decât îmbunătățirea și dezvoltarea poporului nostru vrednic să aibă conducător cunoscători ai necazurilor și lipsurilor.

Vom distinge în preocupările lui Vicențiu Babeș unele de ordin cărturar care îl apropie de dascălii avocați de până la el, iar altele de ordin politic care îl alătură celor mai iluștri figuri bănățene. Vicențiu Babeș trăind 86 de ani i-a moștenit pe cei dintâi și colaborat cu cei din urmă, frații Mocsonyi, constituind astfel linia de legătură dintre dascălii deștep-

tători de neam și politicieni îndrumători pe căile neamului deschise de înaintași.

Vicențiu Babeș s'a născut în comuna Hodon jud. Timiș-Torontal la 1821. În Hodon se aciuase pe la începutul sec. al XIX-lea un descendent dintr'o veche familie românească din Ardeal, Iacob Babeș. Fiind acesta un om cu stare și neavând urmași direcți, îl adoptă pe dascălul Mitru Iancu Maldea pe care însura apoi cu văduva unicului său fiu care a murit. Din această căsătorie ne rezultând nici un copil, „Moș Iacob adoptă pe Grigorie fiul văduvei Ruja amintită mai sus, cu bărbatul ei dintâi Ion Călușeriu din Moșnița. Grigorie își luă numele de Babeș și căsătorindu-se avu doi copii: pe Vičențiu și Isaia (1826—1887). Pe cel dintâi l'a crescut moșul său adoptiv Mitru. Acesta datorită relațiilor pe care le avea ca dascăl număra printre cunoștințele sale pe Tichindeal și pe Mihaiu Roșu din Jadar. În sfârșit, sfătuit să-si înscrie nepotul la teologia din Timișoara ce funcționa pe lângă biserica Sf. Ilie și la care învățase și Tichindeal pe vremuri. Această „teologie” nu era decât o biată instituție în care se făcea de-a dreptul ucenicia de preot învățându-

se doar „glasurile” și cele strict necesare pentru îndeplinirea slujbei preoțești. Nu e greu de înțeles așadar pregătirea slabă pe care o aveau preoții absolvenți ai acestei teologii. Dacă ei nu-și mai complectau studiile și în alte școale superioare precum Țichindeal și Babeș au făcut

Babeș trecu dela teologia românească din Timișoara la școala sârbească și făcu în acelaș timp clasele normale germane și apoi la Arad unde a terminat cursul teologic și de aci a trecut la Pesta unde s'a înscris la Universitate spre a studia științele juridice. După ce a terminat dreptul s'a stabilit în Arad în 1846 ca „jurat al tablei regești judiciare”. În acel timp a fost numit la pedagogia din Arad apoi doi ani mai târziu, 1848 își obține diploma de avocat, iar peste un an e numit „director a trei districte cu peste 500 de școale românești din Banat”, continuând cu aceeași hărnicie și trudă începută de înaintașul său în acest post de director al școalelor, Constantin Diaconovici Loga.

Deși n'a ocupat decât foarte scurt timp acest post au rămas totuși semne de entuziasm și dragoste de neam în circularele adresate de Babeș învățătorilor din districtele de sub

conducerea sa. Astfel le spune: „...să arătăm lumii că din sânge roman suntem, că avem în pieptu-ne duh roman, că dorim luminarea minții, că dorim fericirea neamului mai presus de toate!”.

Cât de mândru era el de origina neamului nostru și cum încerca să infiltreze și învățătorilor această mândrie, se desprinde și din următoarele lucruri scrise în alt „Circular”: Invățători, să ne apropiem către sânge-ne, cătră fire-ne cătră sângele și firea romană, să desbrăcăm străinismul, să ne scoatem din ferele slavonismului și sârbismului care de sute de ani ne împiedecă propășirea în cultură și în luminare, în mărire și fericire!”.

Tot în această circulară după ce înfierează cu aceeași cutezanță influența prea mare a limbei slave asupra limbei românești, se ocupă de primenirea limbei, propunând schimbarea anumitor cuvinte de origină slavă cu altele de origină română, dovedindu-se prin aceasta un adept al direcției cipariene: susținând latinizarea pe baze stimologice.

Oricât de scurtă ar fi fost activitatea sa pe terenul școlar îndreptările și îndemnurile pe care a înțeles să le dea dăscălimei, numele lui Vicen-

țiu Babeș nu va putea fi niciodată omis din rândul dascălilor cari au contribuit la înălțarea instrucției poporului românesc din Banat, prin luminata pricepere a stării de asuprire și ignoranță de atunci.

Ceeace l'a smuls din câmpul didactic a fost ecoul frământărilor din 1848 când la Viena se adunaseră reprezentanții tuturor națiunilor din imperiul austriac spre a încerca o împăciuire care să evite în viitor vărsări de sânge. În acest scop Babeș a fost chemat la Arad de unde apoi împreună cu Șaguna, Popescu, Mocsonyi, Bărnăuțiu, Urmuzachi și Laurean au plecat la Viena ca reprezentant al Diecesei Aradului și al Românilor din Mureș și Crișana. Din acel an Babeș rămâne în Viena ca translator la Ministerul Impăărătesc Justiție.

În 1851 reorganizându-se Înalta Curte de Justiție și Casație pentru întregul imperiu habsburgic a fost numit secretar de senat pe lângă aceea la rangul de secretar aulic. După doi ani în 1862 separându-se administrația, Ungariei, a fost mutat în aceeași calitate la Budapesta unde în decurs de un an a fost numit judecător la Tabla regească și referent la Septemvirat. Cu trei ani înainte

Vicențiu Babeș reușise să se impună în fruntea intelectualilor români din imperiul habsburgic prin a sa lucrare publicată în nemțește: „Die Sprache und Nationalitätenfrage in Österreich” von einem Rumänen”. Vien 1860. Druck von Karl Gerold's. Format octav 46 pag. m.

x Această carte a apărut și în românește tot la Viena în același an cu tiparul mechtariștilor în format octav și având 87 pagini cu următorul titlu: „Cauza limbilor și naționalităților în Austria, pertratată de un Român”.

Această lucrare a sa, prin calitatea expunerii și documentarea în problemele politice, a fost foarte citită și în curând a trebuit să scoată și unilateralitatea tuturor popoarelor dintr'ânsa declarându-se potrivnic idealismului pe care îl cereau ungurii pe baze istorice și după Babeș nu era decât preludiul unei noi tulburări. Cartea e scrisă într'un stil polemic și se slăruiește într'ânsa asupra stării viete în care dăinuia limba și națiunea românească din Transilvania, Ungaria și Banat, stare ce ungurii intenționat o cultivau și împotriva căroră Babeș ridică un aspru rechizitoriu. Tot în această scriere propune norme de rezistență amintind și

atitudinea senatorului imperial Andrei Mocsonyi al cărui „program național” îl citează. Această lucrare scrisă cu competență l'a consacrat pe Vincențiu Babeș deschizându-o drum în lumea politică. Așa în 1861 Babeș a fost ales deputat în cercul român dela Sasca-Montană, fără ca să-și fi depus candidatura, și intră în dieta Ungariei convocată în acel an. A urcat de mai multe ori tribuna ăditei, apărând cu multă energie drepturile românilor precum și autonomia Transilvaniei. În 13 Octombrie 1863, printr'un memoriu, Babeș combate părerea lui Teodor Mandits care înaintase Ministerului de Instrucție din Viena un referat cu propunerea ca școalele atât cele sârbești cât, și cele românești să fie condusă de către cler. Acest cler fiind în acea vreme recrutat numai dintre sârbi Babeș sesizând intenția lui Mandits, susține că: „Biserica să nu tiranizeze școala ci aceasta prin moralitatea ei să conducă și să dirijeze idealul creștinesc în toate școalele populare. „Babeș respinge cu atât mai vârtos propunerea consilierului sârbesc Teodor Mandits cu cât: „clerul sârbesc a fost dintr'un început inimice culturii naționale și populare căci

cultura românului nu zace în interesul clerului națiunii sârbești”.

În acelaș timp, împreună cu alți zece deputați români, Babeș a pus baza partidului național român, spre a putea lupta cu forțe unite împotriva hegemoniei ungurești. Succesul neobositei sale activități nu a întârziat să se arate și astfel în 1864 s'a ajuns — în fine — la separarea bisericii române de către cea sârbească, la înființarea mitropoliei române ortodoxe din Sibiu.

În această luptă trebuie să se știe că avangarda au format-o bănățenii deoarece ei au fost cei dintâi prejudiciați prin contactul permanent ce l'au avut cu sârbii infiltrați printre românii bănățeni, sub scutul privilegiilor pe care politica nefastă a îngăduit-o.

Deaceia, alături de Șaguna, își au partea lor de merit Mocsonyești și Babeș care la toate congresele bisericești a fost ales deputat și membru delegat drept răsplată a muncii depuse pentru realizarea acestei separări. În sesiunea următoare a Dietei Babeș a fost reales deputat în Sasca-Montană, iar în 1869 a fost ales și în Sânnicolaul-mare, pentru aceleași merite pe care ungurii le socoteau ca fiind urmarea unei „atitudini con-

trare legilor și constituțiunei” și pentru care l-au forțat să-și reguleze drepturile la pensie, după 22 de ani cât a ocupat diferite posturi în magistratură. Această răzbunare a ungarilor nu i-a micșorat cu nimic elanul încât Vicențiu Babeș a continuat să activeze cu aceeași energie în câmpul veșnic deschis al luptelor politice. Astfel, în afară de tribuna dietei, Babeș conduce timp de 11 ani ziarul „**Albina**” întemeiată de el la Viena și având colaboratori temerari. Dacă apariția revistei s’a făcut cu ajutorul era sub supravegherea directă a lui Babeș. Timp de 3 ani „Albina” apare la Viena ca organ oficial al partidului național român. În 1869 însă, guvernul oprește ziarul de a mai intra în Ungaria, Banat și Ardeal. Pentru a ocoli această restricție Babeș mută redacția ziarului „Albina” la Budapesta unde continuă să apară cinci ani înfruntând toate piedicele pe care i le puneau ungurii. Vrednice de amintit sunt cele 7-8 procese avute în răstimp de 2 ani (1873-75). Dintre aceste procese trei au fost intentate împotriva lui Babeș: unui pentru „calomnie”, unul pentru „agitatie împotriva statului” și altul pentru înaltă trădare”. De fiecare dată însă Jurații l au achitat.

Pe timpul cât a condus „Albina”, Babeş a publicat articole politice din care reeşeau tendinţele sale spre o politică moderată, cu toată vâlva pe care stăpânirea o făcea în jurul lor. Din cele publicate în „Albina” cităm: „Proiectul de lege pentru regularea naţionalităţilor” (No. 47 din 1866) şi prin care Babeş cerea ca toate naţiunile să aibă drepturi egale, „fiecare să-şi poată cultiva limba, portul şi culorile (drapelul).

Pentru aceeaşi „deslegare a chestiunii limbilor” s’au ținut dezbateri îndelungate între deputaţii români şi sârbi din dieta maghiară. La urmă Babeş a formulat un **program naţional** cuprinzând 12 puncte şi iscălit de cei 24 deputaţi cari au luat parte la dezbateri. Programul acesta a fost susţinut timp de trei zile cu nemai-pomenite energii în sesiunea parlamentară din 1868.

Tot aşa ori unde lupta naţională era în toi, numele lui Vicenţiu Babeş era înscris printre cei dintâi cari lua cuvântul pentru fixarea atitudinii româneşti faţă de pericolul asfixiant al străinilor.

La conferinţa care s’a ținut în Carlovăţ în Iunie 1871 Babeş a fost referentul comisiunii în care se mai aflau Anton Mocsonyi ca membru,

episcopul Aradului ca președintele delegației împreună cu alți membrii delegați trimiși să aplaneze neînțelegerile dintre români și sârbi cu privire la fondurile bisericesti și mănăstirești. La conferința publică din Sibiu, în Maiu 1881, Babeș a fost raportor general susținând programul românilor din toate provinciile supuse imperiului. În acest an Babeș a fost ales președinte al partidului național român, demnitate pe care o păstrează până în 1892 când îi urmează Ion Rațiu.

Deasemenea în conferința electorală ținută tot în Sibiu în zilele de 2 și 3 Iunie 1884, Babeș rostește un document și bine susținut discurs vorbind în calitate de raportor al „Comisiunei de treizeci pentru compunerea de concluzii asupra obiectelor conferinței”, care avea în vedere alegerile pentru dieta ungurească în acel an.

Și așa la toate conferințele cuvântul lui Babeș izbutea să impue directive sănătoase și să-l ridicăm pe orator printre cei dintâi luptători hotărâți și energici. Vorba și cu fapta Vicențiu Babeș a stat neclintită la datorie reprezentând dieta dela Budapesta dela 1860 până la 1890 timp de treizeci de ani, pe românii

pentru a căror soartă a luptat neșovăitor până în 1891 când în politica națională s'a inaugurat o altă direcțiune deosebită de aceia a vederilor sale politice.

Din acel an și din acea cauză, Babeș s'a retras din viața politică. Deși în vârstă de 70 de ani, el nu ezistă să se dedice cu toată dragostea cercetărilor istorice, activând intens pe lângă Academia Română al cărei membru a fost ales încă din 1866 dela înființarea „Societății Academice Române”. La Academie Babeș reprezenta Banatul împreună cu Andrei Mocsonyi din Foeni al cărui tovarăș de luptă a rămas până la urmă.

Numeroasele rapoarte citate în ședințele Academiei Române sunt dovada neobositei sale activități culturale. Dintre acestea cităm raportul său asupra lucrării despre „Avram Iancu” prezentate de Aron Crainic. În raport Babeș se relevă ca un bun cunoscător al mișcărilor sociale din 1848. În discuțiunile asupra dicționarului pe care îl edita Academia română, Babeș susținea „forma clasică în limba noastră” dovedindu-se un adept al conservatorismului limbei, precum reese și din cuvintele sale:

„Limba noastră nu află dulceață decât pe buzele mamei”.

Din activitatea sa beletristică, pe lângă lucrarea amintită mai sus și publicată sub anonimat cităm:

1 Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocsonyi, analele Academiei Române 1883 Tom. IV. Fiind în permanent colaborator al Mocionyeștilor, datele pe care le dă Babeș despre Andrei Mocsonyi sunt inedite și foarte interesante.

2. Un picuțiu de filosofie asupra incidentului. Publicat în albumul Macedo-român, anul 1880 pag. 11 pe lângă aceste lucrări trebuesc amintite cele publicate în ziarul „Albina” precum și cele din ziarul „Amicul Poporului” din Pesta, care în afară de articole mai cuprind chiar și poezii și epigrane. Iată o poezie publicată în „Amicul Poporului” din 1848:

Națiunea fără
Naționalitate
Este rugăciunea
Fără pietate.
Este ca și norul
Cel fără de ploaie
Este ca poporul
Cel fără de voce.
Un vultur care
Aripi nu are,

Cerb sau căprioară,
Fără de picioare,
Prea mișea la făptură
Chiar schimonosătură!...

Aceste versuri evidențiază ideile naționale de care era pătruns Vicențiu Babeș încă din 1848. Perseverent acestor imagini care compara el „națiunea fără naționalitate”, Babeș n'a pregetat să lupte cu îndârjire pentru păstrarea integră a naționalității popoului său, pe care l-a slujit cu priceperea sa luminată până la adânci bătrânețe.

Vicențiu Babeș și-a dat obștescul sfârșit în 1907 la Budapesta lăsând națiunii sale neprețuită zestră în persoana fiilor săi geniali, medicii de mare faimă Aurel și Victor cari au dat numelui de Babeș o și mai deplină strălucire.

Dacă celor din urmă știința universală le datorează mult atunci celui dintâi, lui Vicențiu Babeș, națiunea românească are datoria să-i pomenească numele ori de câte ori va fi vorba de trecutul de lupte și rezistențe împotriva pericolelor de care românismul din Banat și părțile ungurene a fost pândit la fiecare pas.

„...Căci s'ar săvârși o nedreptate împotriva memoriei sale dacă nu s'ar recunoaște că prin cunoștințele lui

de Drept, de Istorie, prin elasticitatea lui de spirit, prin ușurința lui de vorbă și prin talentul de a umbla cu oamenii mari el a reprezentat bine pe românii de confesia din Ținutul lui și astfel a adus servicii neamului. Din când în când povestitorul dezvoltării moderne a românilor din monarhie vecină va avea să pomenescă și numele lui Babeș". Așa scrie Nicolae Iorga în 1911 în lucrarea sa: „Oameni cari au fost”, amintiri și comunicări pag. 263.

BIBLIOGRAFIA

George Joandra: Vicențiu Babeș ca director districtual de școală. Lugoj 1903.

Albina din 1866 No. 50 și următoarele.

Actele conferinței electorale a reprezentanților alegătorilor români

Analele Academiei Române: partea din Ungaria și Transilvania. Sibiu 1884, pag. 36—80.

administrativă. Tom. XV, XVII, XXII.

ALEXANDRU MOCSONYI

1841 – 1909

Din vârtejul luptelor îndârjite împotriva vitregei sorți a românilor bănățeni se desprinde măreață ca un simbol — distinsa familie Mocsonyi remarcându-se printr'o adâncă înțelegere a problemelor românești care se cristalizau în jurul a două instituții: biserica și școala.

De origină macedo-română a imigrat în Banat pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea din Moscopole (Macedonia) în urma persecuțiunilor turcești pe care o îndurau creștinii după victoria lui Eugen de Savoya. Aici această familie se învrednicește de o faimă deosebită, fiind inobilată pe la sfârșitul secolului următor pentru vrednicia și sacrificiile depuse.

Dintre toți membrii acestei nobile familii se distinge mai semnificativ figura aprigului luptător și om de idei Alexandru de Mocsonyi. Născut

la 4 Noembrie 1841, își face studiile la Budapesta și Viena sfârșindu-le în 1865 când obține doctoratul în drept la universitatea din Graz. În acelaș an își face și intrarea în politică, fiind ales — la vârsta de 24 ani — deputat în cercul Ritberg (Timiș) cu o majoritate zdrobitoare de voturi față de contracandidatul său Wirkner, — fiul consilierului guvernamental din Viena.

În scurt timp tânărul deputat se dovedește vrednic de încrederea electorilor săi, debutând printr'un discurs magistral la discuția adresei către împărat,

Când se porni curentul de despărțire ierarhică a bisericii românești de cea sârbească, Al. Mocsonyi era cel care în repetate rânduri urcă tribuna și susținu cu tărie chestiunile cuprinse în proiectul relativ la despărțirea amintită, cerând să nu se mai întrebuinteze numirea de greco-oriental ci să zică biserica răsăriteană națională-sârbă și „biserica răsăriteană națională-română”.

Al. Mocsonyi a plecat în Belgia și Elveția spre a studia acolo și spre a aduna materialul care a servit de bază multor studii publicate în „Reform”, „Zukunft” și „Politik”.

În scrisoare — publicată la 15/27 Ianuarie 1869 — autorul ei face o amplă de înfățișare a tuturor problemelor de actualitate precum și soluționarea lor preconizând astfel ideile pe baza cărora se încheagă cu o săptămână în urmă, la **congresul de la Timișoara**, partidul național român:

întrunindu-se în număr impunător la „**conferința fratască publică**” convocată în Timișoara de către unchiul lui Al. Mocsonyi, Antoniu Mocsonyi de Foen, când cel dintâi, propune **înființarea unei partide naționale de sine stătătoare**” prezintă și programul politic constând din 7 puncte. După discuții înflăcărâte se primește programul prezentat de Alexandru Mocsonyi care este ales președinte fiind în vârstă numai de 27 ani. (Desbaterile sunt publicate în „Albina” No. 12 din 2/14 Februarie 1869). Dela această dată personalitatea lui Al. Mocsonyi se reliefează în toată plinătatea ei. De-o agerime și erudiție impunătoare, de o desăvârșită pregătire politică, tânărul președinte își propune o cale dreaptă spre izbândă urmărind-o cu perseverență și dârzenie. Alexandru Mocsonyi vedea că atitudinea cea mai cuminte și mai ușor

de păstrat este aceea de a găsi mijlocul unei cât mai îndelungate și sigure rezistențe. Era de principiul numit „modus vivendi” spre deosebire de alt membru al familiei sale — din ramura înnobilită cu titlul de Foeni, — Andrei Mocsonyi de Foeni, care era pentru autonomia națională, lucru și mai greu de realizat și am putea zice inoportun.

În slujba aceleiași idei și nutrit de aceleiași sentimente, Al. Mocsonyi reprezintă cu aceeași autoritate și în dieta ungurească, cercul Lugojului, unde a fost ales la 1869 și cercul Radnó — unde a fost ales la 1872. odată cu sfârșitul acestei sesiuni — la 1874 — Al. Mocsonyi s'a retras în pasivitate ne mai activând decât în publicistică.

Din discursurile pe care le-a rostit în dieta notăm pe cel rostit în cauza reformei comitelor (1870) și pe cel ținut la desbaterea „legii electorale” (1872).

Credincios tradiției cultivate de familia sa, Alexandru Mocsonyi a activat pe toate terenurile.

Pe cel **bisericesc**, în calitate de deputat al Sinodului eparhial al diecezei Caransebeșului și membru al congreselor bisericești, fiind un a-

prig apărător al ortodoxiei și un harnic susținător al Statutului organic.

Pe terenul **economic**, în calitate de președinte al băncii „Albina” la a cărei înființare a contribuit prin autoritatea și influența pe care o exercita pe lângă forurile înalte.

Pe terenul *cultural* a activat prin înființarea și susținerea „Societății pentru crearea unui fond de teatru român” (1870) având despre cultură următoarea concepție: „Numai cultura națională este cultura adevărată. Ea are să desvolte conștiința națională: baza culturii naționale sentimentul religiosității; baza moralității; patriotismul, — baza virtuților cetățenești; spiritul economic — baza prosperărei materiale; simțul estetic — baza nobleței inimii, cu un cuvânt cultura națională are să deslege toate puterile rămase încătușate prin vicisitudinea timpurilor, are să deștepte toate puterile latente ale poporului,

Călăuzit de asemenea idei sănătoase, Alexandru Mocsonyi trasează un drum care ducea la izbândă Numai perspectiva pe care o avem astăzi, ne îngăduie să apreciem cu dreaptă măsură activitatea luptătorului național, care în vremea sa a fost îndesul de recunoscut, apoi a și fost ade-

seori neînțeles. Lucru care l-a mâhnit și a izbutit să-l determine a refuza mandatul de deputat pe care cercul Lugojului i l-a oferit în 1881 ne mai activând decât în publicistică prin scrierile: „Conștiința națională” publicat în Almanahul societății academice „România Jună (1883) și „Libertatea presei” publicată în „Rom. Revue” (1888) și participând doar la conferințele naționale din 1892 și 1893 unde și-a spus răspicat cuvântul.

Solitar — în castelul său dela Birchiș — Alexandru Mocsonyi se ocupa totuși de toate problemele vitale ale națiunii sale supraveghind cu înțelepciune sbuciumul celor rămași pe arenă, gata fiind oricând a îndruma și pildui pe cei cari îi cereau sfatul.

În orele-i libere se ocupa cu muzica fiind un pianist și un compozitor recunoscut

La 1901 a fost ales președinte al „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român” dându-i-se prin această alegere o deplină satisfacție celui ce din fragedă tinerețe a muncit cu râvnă pe ogorul național al poporului românesc pe care l-a iubit până în ceasul morții sale întâmplare în ziua de 20 Martie 1909
st. v.

ANDREI MOCSONYI

1812—1880

În aceste vremuri de dibuitoare orientări spirituale, răscolirea trecutului nostru măreț, se impune. Căci numai datorită ignoranței și nepăsării cu care tratăm acest trecut s'a ajuns la se contesta meritul bănățenilor ori de câte ori se drămește contribuția ce s'a depus întru dezvoltarea culturală și politică a poporului românesc.

Or, e timpul să se răspundă odată veșnicilor imputări ce ni se fac măcar dintrun „orgoliu regionalist” pe care dl Perpessicius îl justifică cu prisosință într'un articol din „Cuvântul” unde spune că: „dacă este un orgoliu nu numai scuizabil dar de stimulat, pentru că generează fapte ce rămân și se adaogă, apoi este orgoliul regionalist întemeiat pe cunoașterea amănunțită, istorică și spirituală a trecutului unei așezări, 'u-nui oraș, unei provincii...”

Să i se atribue acestui „orgoliu regionalist” încercarea noastră de a desprinde din negura vremurilor de asuprire a românilor bănăţeni, figura distinsă a unuia dintre membrii nobilei familii de Mocsonyi, cari şi-au făcut un ideal din a contribui cu generozitate la înălţarea neamului lor obidit.

Această familie de origină macedo-română, s'a aciuat în Banat pe la sfârşitul veacului, al XVIII-lea venind din Macedonia unde se bucura de mare faimă datorită marelui număr de preoţi eşiţi din sânul său. Unul dintre aceşti preoţi luptând în tabăra lui Eugen de Savoya, împotriva Turcilor, n'a mai putut înfrunta persecuţiunile înverşunate ale acestora şi s'a refugiat în Ungaria. Şi aşa a ajuns popa Petru Mocsonyi în Budapesta unde-şi stabili familia. Urmaşii săi s'au distins în scurt timp prin uneltele lor militare iar pe la 1780 o ramură a familiei a dobândit domeniul Foeni din Banat împreună cu diploma nobilitară cu titlu „de Foeni”, — în timp ce o altă ramură fu investită cu titluri similare la Tokay în Ungaria.

Din cea dintâiu ramură, aceea dela Foeni, se trage Andrei Mocsonyi

cel a cărui figură ne încercăm a o reliefa.

Bun cunoscător și înțeleghător al problemelor bănățene, Andrei Mocsonyi a apărat cauza românească luptând pentru triumfarea drepturilor răpite de pe frontispiciul truditei viețuiri a românilor din Banat. Căci asupra acestui colț de țară mai ales ținteau învrăjbite cele mai nesățioase porniri.

pe de altă parte provocătoarea trufie sârbească, ce în pofida realităților sub scutul unor privilegii îndoelnice, ne stăpâneau biserica.

Două curențe deci, ce urmăreau oprimarea bănățenilor.

Și limba și conștiința li-erău periclitare de către lăcomia acaparătoare a străinilor. Pericolului acesta i s'a opus însă dârjenia unui popor conștient de drepturile sale pe glia în care i s'a plămădit viața. Pentru aceste drepturi anume a luptat și Andrei Mocsonyi cu entuziasm și neînfricare, cerând ori de câte ori avea prilejul: „**dreptul egal politic, național și confesional pentru toate popoarele din imperiul habsburgic**”.

Născut la 27 Iunie 1812, Andrei Mocsonyi de Foeni a studiat la Pesta terminând dreptul la 1832.

În 1836, fiind numai de 24 ani, este numit **vice-notariu** adică secretar al Prefecturii județului Torontal. În această calitate dădu dovadă de multă destoinicie și astfel fu înaintat ca „proto-jude districtual” adică **subprefect, în acelaș județ**. În vremea aceasta în aceste părți se vedea lupta între două curențe politice. Unul era curentul derivat din pseudo-liberalismul englez impregnat cu principiile democrației franceze având ca exponent pe Ludovic Kossuth, iar celălalt era curentul reprezentat de către Stefan Széchenyi susținând conservatorismul istoric ajutat și el cu principii importate din apus. Cel dintâiu câștigase de partea sa populația mai multor județe, în afară însă de cea a Torontalului unde aristocratul subprefect român însămânțase ideile conservatorismului progresist prin care el susținea că: „supremul scop al românilor trebuie să fie conservarea și nobilitarea evenimentului său național”; iar: — „progresul trebuie să fie moderat, succesiv și introdus cu consimțământul autorității de stat dacă este, ca să fie folositor și durabil”.

Datorită pregătirii sale precum și caracterului său integru, Andrei Mocsonyi, mai cunoscând pe deasuri-

pra și limbile latine, franceză, germană, maghiară, sârbă și macedo-română, s'a impus în fața locuitorilor pe care-i conducea în așa fel încât la alegerile pentru dieta convocată în 1847 la Pozsony, a asigurat alegerea fratelui său *Petru Mocsonyi* ca prim reprezentant al județului Torontal, deși în acest județ — în afară de români — erau cele mai multe naționalități ca sârbi, nemți, unguri, croați, bulgari, armeni și alții. Prin acest succes frații Mocsonyi au pășit pe arena politică înfruntând toate neajunsurile inerente unei lupte inegale, neajunsuri cari dealtfel n'au întârziat să se ivească. Astfel în răsmerița din 1848 au fost siliți să părăsească țara, iar averile lor au fost prădate de către insurecții dușmani cari au fost răpuși însă după un an, la Șiria.

După această răvășire s'a încercat o nouă organizare a imperiului austriac, în acest scop *Petru Mocsonyi* a fost chemat ca reprezentant al Românilor la Curtea din Viena, iar *Andrei* a fost numit „*suprem comisar regal*” în părțile banatice. În această calitate *Andrei Mocsonyi* a depus mult zel pentru reorganizarea provinciei străduindu-se din răspuțeri să obțină rezolvarea doleanțelor

postulatelor românești. Râvna sa, precum și aceea a fratelui său, le-a adus însă numai deziluzii.

Curtea din Viena răspundea tuturor intervențiilor lor prin recompense personale acordându-le la amândoi posturi și rentabile și măgulitoare. Dar toate acestea nu izbutiră să înduplece pe vrednicii români hotărâți să nu cedeze în fața lingușirilor cu cari erau copleșiți. Și astfel în anul 1856 se retrag definitiv din serviciul statului spre a avea libertatea de acțiune.

Din acel an atitudinea mieroasă a stăpânilor se schimbă într'una bănuitoare. Și nu poate fi fără tâlc asasinarea mișelească a lui Petru Mocsonyi întâmplată la Budapesta cu doi ani în urmă, chiar dacă nici până astăzi nu s'a ridicat vâlul misterului ce acoperă o crimă odioasă și barbară, dar care n'a putut totuși să înfricoșeze pe cei vizați să aleagă între moartea lor și aceea a națiunii. Alegerea nu era grea de făcut și deaceia lupta a continuat cu aceeași perseverență.

Survenind înfrângerea austriecilor la Solferino și Magento, în 1859, se socoti cu cale a se consulta din nou supușii pentru o nouă organizare a monarhiei. În acest scop s'a convocat

la Viena un „senat imperial sporit” sau cum i se spunea oficial „Versterker Reichsrath” în care Banatul era reprezentat de către Alecu de Petri-
no.

În acest „senat” Andrei Mocsonyi și-a expus principiile fățiș și răspicat: *„Parola timpului, este cultura, deaceea chestiunea de limbă și naționalitate preocupă toate popoarele. La baza consolidării imperiului habsburgic să se aibă în vedere interesele tuturor popoarelor și să fie impus principiul egalității de drept politic, național, confesional și cultural”*.

El mai lansă formula unui imperiu al popoarelor din orient sub sceptrul dinastiei habsburgice, în care Banatul să dobândească autonomia. Această formulă a sa a agitat într’atâta spiritele și într’atâta s’a conturat în opinia publică, încât după un an contele Mensdor Paully a fost delegat să consulte poporul dacă este pentru autonomia Banatului ori pentru încorporarea lui la Ungaria.

Rezultatul era de prevăzut: prin corupție și prin falșificări s’a ajuns a se raporta stăpânirii că: „provincia nu este în condițiunile de a se constitui și administra de sine”.

Această pălmuire a prestigiului bănăţean determină atunci pe Andrei Mocionyi să prezintă Curţii de la Viena o petiţie cu douăsprezece mii de semnături prin care se cerea ca *Banatul să fie anexat Ardealului, dacă până la urmă nu i se va acorda autonomia.*

Strigătul răsună în pustiu.

Măhnit de această nouă nesocotire a voinţii poporului bănăţean, Mocsonyi proclamă la 1861 pasivitatea românilor din Banat asupra căreia însă se revine în urma unei consfătuiri ținută în acelaş an. În această consfătuire se hotărî a se recomanda poporului, printr'o proclamaţie ca în alegerile pentru dietă, să înfrunte orice primejdie şi să voteze pe candidaţii români. Rezultatul acestui îndemn a fost cât se poate de concludent, căci s'au ales în Banat în anul 1861, nu mai puţin de 15 deputaţi români sortiţi să apere în dieta ungurească drepturile poporului năpăstuit. În această izbândă s'a confirmat în acelaş timp şi marea autoritate pe care o avea Mocsonyi în provincia cu ale cărei interese a ştiut de atâtea ori să se identifice. Datorită împrejurărilor politice, dieta a fost dizolvată în acelaş an şi atunci Mocsonyi se duse la Viena spre a

stăruii „să se convoace un congres național general prin care să se formuleze postulatele națiunilor”. Tot atunci mai preconiză el și „constituirea tuturor românilor într'un corp politic, o țară coronală cu tip și caracter român”.

Desigur că formulările sale puteau fi în acele vremuri mai mult o exteriorizare profetică a unui vis pe care alții nici să-l viseze nu-l îndrăzneau. Dar faptul că ele au fost rostite, că au putut să preocupe o minte românească, denotă un mare patriotism și o întăritoare credință. Și credința în viitorul națiunii românești a călăuzit în totdeauna pe bărbatul ales care a fost Andrei Mocsonyi. L'a călăuzit și atuncia când contemporanii — îmbrățișând o nouă direcție — și-au schimbat atitudinea politică, căci atunci a preferat să se retragă în castelul său dela Foeni, de unde să urmărească atent dezvoltarea nouilor concepțiuni și să adumece acelaș ideal pierdut în negura viitorului. Aci asemenea vulturului ce poposește pe un pisc de munte, medita asupra variatelor probleme ale vieții — sfârșind prin a elabora un studiu filozofic. Iar când s'a încercat odată să-l scoată din izolarea în care se păstra, — fiind nevoie de

intervenția lui împăciuitoare, — a răspuns răspicat: „să mi se dea cel puțin pacea, dacă nu mi se poate restitui încrederea ce mi-au răpit-o cei de sus. Nu voi mai lupta și sacrifică în vânt, ci voi aștepta în răbdare momentul pornirii spre regenerare dacă va fi să-l mai ajungem”.

Și totuși nu s'ar putea spune că în solitudinea sa, Andrei Mocsonyi era un învins. Fiindcă din vârtoarea luptelor în care a fost înrolat nu s'a retras decât când a văzut că nu mai are cu cine lupta. Când a văzut că adversarul e nedemn și 'n locul soluționărilor drepte i se răspunde prin promisiuni deșarte. Atunci s'a retras pentru a aștepta „momentul pornirii spre regenerare”. Și-apoi retragerea nu s'a făcut înainte de a obține totuși ceva pentru neamul său. Și spre a ilustra această afirmare este de ajuns să înregistrăm strădania pe care a depus-o pentru emanciparea bisericii românești de sub jugul sârbesc. Amintim în acest scop conferința pe pe care a ținut-o la Timișoara în 1864 cu deputații români aleși în vederea congresului electoral bisericesc din Carlovați. La această conferință convocată de Andrei Mocsonyi, s'a hotărât a se lupta

alătura de ardelenii care acționau sub îndemnul și sub conducerea episcopului Șaguna pentru reînființarea mitropoliei ortodoxe române. Vom vedea intensitatea acestei acțiuni, ce o rezumă relatările lui Barițiu care spune în lucrarea sa: „*Părți alese din istoria Transilvaniei*”, cum că: „*acele porniri ale românilor bănățeni au iritat peste măsură pe clerul superior sârbesc, care vedea ce tezaur are să piardă dacă românii își vor ajunge scopul, preoții și proto-popii români (pe unde erau și de aceștia) avea jrică mai mare de episcopii sârbești ca de ori care altă putere pământească*”.

Intr-o astfel de atmosferă încărcată se dădea lupta pentru izbăvirea credinței strămoșești și triumful n'a întârziat să sosească. În ajunul Crăciunului în anul când s'a ținut conferința la Timișoara, îngrijorătoarea asuprire a „fanariților Banatului” (cum foarte exact i-a numit d. P. Nemoianu în lucrarea sa „Sârbii și Banatul”) — a fost risipită prin rezoluția imperială cu care s'a încuviințat reînființarea mitropoliei, urmându-se pentru totdeauna despotica sârbească a erarhiei.

O bună parte din succesul acesta se răsfrânge și asupra lui Mocsonyi,

căci el s'a învrednicit cu prisosință în luptele pentru eliberarea bisericii păstrătoare de credinți și datini. Aceste două comori ale neamului românesc formau în patrimoniul nobilei familii a Mocsonesților podoabă cea mai de preț. Nenumăratele danii și însemnatele ctitorii pe cari membrii distinsei familii le-au făcut așezămintelor bisericești și culturale din Banat constituie cea mai vie dovadă a simțămintelor lor alese față de nevoile în cari se sbăteau, nepuțințioși, românii bănățeni.

Andrei Mocsonyi a înțeles să continue cu aceeași dărnicie tradiționala iubire de bine, dovedindu-se un adevărat Mecenat al bănățenilor. Profesorul *Vicențiu Babeș*, un harnic colaborator al lui Mocsonyi, în scrierea sa apărută într'un număr din *Analele Academiei Române*, intitulat „*Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului membru al Academiei Române Andrei Mocsonyi*”, pomenește și aceste inimoase îndeletniciri ale nobilei frunțe bănățean, anume căci în anul 1863 „anul secetei și al foametei în Banat”, s'a îndatorat susținând 400 de familii din Foeni și a mijlocit sume considerabile dela Guvernul din Viena, salvând mii de oameni”. Acestel

caritabile fapte adăugându-i-se daniile pe care le făceau de câte ori se ivea pilejul, precum și premiile și stipendiile pe care le instituia pentru stimularea la învățătură a tinerilor bănățeni merituosi, pe care îi ajuta să-și termine studiile, evidențiază suficient înțelegătoarea sa grijă pentru propășirea culturală a românilor din Banat.

Iată deci calitățile multiple ale lui Mocsonyi, calitățile care s'au întrunit spre a contura și apoteoza o personalitate căreia i s'a adus un prea meritat omagiu când l-au ales printre cei dintâiu membrii ai Academiei Române, încă dela înființarea ei dela 1866. I s'a recunoscut astfel că în această alegere, toată truda și întreg zel pe care l-a manifestat neîncetat față de soarta vitregă a românilor subjugăți, pentru a căror salvare a ajuns până la treptele tronului spre a cere să li se facă dreptate.

Dacă acest omagiu l-a măgulit, nu l-a putut totuși nimica scoate din izolarea în care s'a închis și în care a rămas tăcut și senin până în ziua morții sale întâmplată la 5 Maiu 1880.

De atunci vâlul vremii a acoperit strălucirea întăritoare de nădejdi a luptătorului desinteresat și aproape

toate străduințele sale de mai bine au fost uitate.

Cultul morților nu s'a împământe-
nit încă la noi și deaceea ne compor-
tăm atât de nerecunoscători față de
binefăcătorii noștri cari în foarte
multe împrejurări ne-ar putea îndru-
ma prin pilduitoarea lor activitate.

Fie ca această fugară pomenire a
celui ce a fost Andrei Mocsonyi de
Foeni, să aducă aminte cel puțin bă-
nătenilor că au un vrednic trecut în
care mulți bărbați s'au ilustrat.

**ULTIMILE CĂRȚI ALE SCRITORILOR ROMÂNI
DIN BANAT :**

- Gh. Atanasiu : Moara Roșie.
Sever Bocu : Drumuri și răscruci.
P. P. Belu : Flori de piatră.
Virgil Birou : Năzuințe și realizări.
Aurel Bugariu : Mărturii din trecut.
Vicențiu Bugariu : Iulian Grozescu.
Gr. Bugarin : Impăratul.
Maliu Bogoe : Picături cu venin.
Ștefan Cioroianu : Cuvântări triste.
Nicolae Corneanu : Monografia eparhiei
Caransebeșului.
Gh. Cotoșman :
Gh. Croitoru : Zădărnicii.
C. Groșorean : Studii sociologice.
Dorel Drăgulescu : Ursită.
Filaret Barbu : Tenorul Grozăvescu
Romul Fabian : Carte din pustă.
Dorian Grozdan : Cioplituri în lemn.
Ilie Gropșian : Vicențiu Babeș.
N. Ivan : Fericitul sburător.
Ilie Ienea : Ard luminile în Vitol.
Gh. Lipovan : Zborul fără motor.
C. Miu-Lerca : Colinde.
Octavian Neamțu : Cetatea nouă.
P. Nemoianu : Amintiri.
Mahai Novac : An din patru primăveri.
Octavian Metea : Badea Cârțan.
Grigore Popiți : Date și documente bănațene.
Corneliu Sav : Infloriri.
Petru Sfetcă : Echinoc.
Ion Stoia-Udrea : 11 poezii bănațene.
C. Stoicănescu : Horia.
P. Șerbescu : Pe aceeaș brazdă.
I. D. Suciu : Istoria literaturii bănațene
Traian Topliceanu : Eftimiu Murgu.
Ion Veverca : Naționalism economic.
Horia Vișoiu : Misiunea sfântă din Basarabia.

